ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

ТДУ:340+9(575.3)
БКБ:67,3+63,3(2Т)
Ҳ–88

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҲОҶИЕВ МУҲИДДИН СОҲИБҚУЛОВИЧ

ҚОНУННОМАИ СОСОНИЁН ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҲУҚУҚӢ: ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – назария
ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ
(илмҳои ҳуқуқшиносӣ)

Душанбе – 2021

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Холиқзода Абдураҳим Ғафор** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Бобоҷонзода Исрофил Ҳусейн,** доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, мудири шуъбаи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Кенҷаев Шӯҳратҷон Юсуфович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии ДДҲБСТ

Муассисаи тақриздиҳанда: Муассисаи давлатии таҳсилоти олии касбии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш.Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия 5-уми октябри соли 2021 соати 11:00 дар ҷаласаи шӯрои диссертатсионии 6D.КОА-002 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, толори шӯрои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи **www.tnu.tj** ва китобхонаи марказии илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) метавон шинос шуд.

Автореферат «______»__________ соли 2021 фиристода шуд.

Котиби илмии шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор **Азиззода У.А.**

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мубрамият ва зарурати интихоби мавзӯъ дар он аст, ки дар доираи таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои ҳуқуқии давраи Сосониён мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад, ки ба далелҳо ва матнҳои алоҳидаи “Қонунномаи Сосониён” асос ёфтааст. “Қонунномаи Сосониён” ин талфифаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки аз тарафи Фаррухмард писари Баҳром, ҳамасри Хусрави II Парвиз тартиб дода шудааст, роҳнамои ҳуқуқӣ ва намунаи ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии давраҳои пешина мебошад.

Китоб тақрибан соли 620 тартиб дода шудааст. Гарчанде он ҳамчун кодекс эътироф намегардад, лекин дар он ҳодисаҳои ҳуқуқӣ, ки ба соҳаҳои мухталиф ва ниҳодҳои ҳуқуқ бахшида шудаанд, ҷамъоварӣ шудаанд. Таъйиноти асосӣ – роҳнамо барои судяҳо ва фаъолияти ҳаррӯзаи онҳо ба ҳисоб мерафт.

“Қонунномаи Сосониён” қариб ҳазор қарори судӣ ва маъмуриро, ки ба масъалаҳои мухталиф бахшида шудаанд, фаро мегирад. Дар тартиб додани “Қонунномаи Сосониён” дигар маҷмӯаҳо низ истифода гардидаанд, ки номи онҳо дар худи китоб таҷассум гардидаанд. Лекин, сарчашмаи асосии таълифи он қарори мақомотҳои расмии ҳокимият, ки қувваи ҳуқуқии худро нигоҳ доштанд, ақидаи судяҳо ва олимони обрӯманди ҳуқуқ ва урфу одатҳои амалкунанда ба ҳисоб мерафтанд.

Сабаби асосии тартиб додани ин китоб имконнопазирии истифодаи минбаъдаи як қатор меъёрҳои “Авесто” ва дигар маҷмӯаҳои пешинаи ҳуқуқӣ мебошад, ки бо муносибатҳои нави ташаккулёфта номувофиқ гардида буданд. Аз рӯи мазмуну мундариҷа меъёрҳои “Қонунномаи Сосониён” масоили муносибатҳои оилавӣ, шаклҳои никоҳ, истифодаи навъҳои мухталифи қарордодҳо, масъалаҳои мерос, васоят, ҷиноят ва ҷазоро фаро мегиранд.

Қайд намудан ба маврид, ки сарчашмаи мазкур дар доираҳои илмӣ бо номҳои “Қонунномаи Сосониён”, “Қонуни мадании зардуштиён”, “Мотикони ҳазор додистон (дадастон)”, “Китоби ҳазор қарорҳои судӣ” ва ғайраҳо ёдовар мешавад.

Оид ба мавҷудияти чунин як мероси муҳимми мардуми тоҷику форс – Мотикон аврупоиён тариқи навиштаҷотҳои таҳқиқотчии эронишинос – Ҷ. Дарместетер соли 1887 ошноӣ пайдо намуданд. Соли 1973 муҳаққиқи арманӣ А.Г. Переханян тарҷумаи русии Мотиконро ба чоп расонид, ки дар асоси он хонандагони русзабон бо ин мероси пурарзиши тоҷику форс шинос шуданд. Мардуми тоҷику форс, пас аз тарҷума гардидани Қонунномаи Сосониён аз тарафи Мубад Рустами Шаҳзодӣ соли 1949 имконият пайдо намуданд, ки бо матни комили он ошноӣ пайдо намоянд.

Дар таърихи давлатдории мардуми тоҷику форс, давраи ҳукмронии сулолаи Сосониён қариб чор асрро дарбар мегирад, ки бо истилои кишвар аз тарафи арабҳо ба итмом мерасад. Оид ба ҳаёти иҷтимоӣ ва санъат миқдори зиёди сарчашмаҳо мавҷуданд, нашриёҳои зиёди маводҳои археологӣ ва эпиграфӣ ҷой доранд. Диққати зиёд ба омӯзиши дин – ҳам зардуштия ва дигар ҳаракату ҷараёнҳои динӣ, ки дар империяи Сосониён амал менамуданд, равона гардидааст. Ба таърихи сиёсии империяи Сосонӣ низ миқдори зиёди таҳқиқотҳо бахшида шудаанд, ки дар қатори онҳо корҳои хусусияти умумидошта низ мавҷуданд.

Лекин таҷассуми ҳуқуқ ва ниҳодҳои ҳуқуқӣ дар миёни ин таҳқиқотҳо қариб, ки ҷой надорад, сохтор ва ниҳодҳои ҷамъиятии ҳуқуқӣ ба таври мушаххас пешниҳод карда нашудаанд. Албатта, чунин ҳолат бесабаб нест. Давлати Сосониён дар саҳнаи байналхалқии ин давра обрӯи хосса дошт, нақши сиёсии он ҳамчун мухолифи Императори Рим ва сипас Византия диққати таърихнигоронро ба худ ҷалб намудааст. Аз ин хотир, далелҳои таърихӣ-сиёсии давлати Сосониён нисбат ба дигар соҳаҳо, аз он ҷумла низоми ҳуқуқ беҳтар ва васеътар таҳқиқ карда шудаанд.

Дар шароити имрӯза баҳодиҳии муҳиммияти ошкорнамоии воқеияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, ки тӯли садсолаҳо дар як ҳудуди калон мавҷуд буд, хеле душвор аст. Аз тарафи дигар, чунин ҳолат имконияти гузаронидани таҳқиқотҳои муқоисавӣ-таърихии ҳуқуқро маҳдуд намуда, имконият намедиҳад, ки саҳми империяи Сосониён дар бунёди ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии тамаддуни исломӣ дар алоҳидагӣ баҳогузорӣ карда шавад.

Омӯзиш ва баррасии Қонунномаи Сосониён имконият медиҳад, ки ба ҷанбаҳои мухталифи давлатдории Сосониён аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ равшанӣ андохта шавад. Дар воқеъ, Қонуннома ва усулҳои ҳуқуқии он аз назари илми таърихи ҳуқуқ равшангари бузургии ниёгони мардуми тоҷику форс дар масири таърих аст. Роҳу воситаҳои танзим ва ҳалли масъалаҳои нозуки ҳуқуқӣ, ошкор намудани ҳақиқат дар парвандаҳои мубрами оиладорӣ, баҳсу мунозираҳои молумулкӣ, зиддияту мухолифатҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон, тарзи гузаронидани мурофиаи судӣ, эҳтироми нақш ва мақоми додгоҳ худ шаҳодати фарҳанги ҳуқуқии рушдкарда ва низоми идоракунии устувори мардуми тоҷику форс мебошад.

Омӯзиш ва баррасии Қонуннома дар шароити имрӯза муҳим буда, интихоби мавзӯи мазкурро аз назари таърихӣ-ҳуқуқӣ ногузир гардонидааст. Омӯзиш ва баррасии Қонуннома ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқии давраи ҳукмронии Сосониён на танҳо амали зарурист, балки мояи ифтихор ва

худшиноси миллат аст, ки дар рушди неруи созандагии миллат як такони пурзӯр медиҳад.

Робитаи мавзӯи таҳқиқот бо лоиҳаҳои илмӣ ва мавзӯъҳо. Рисолаи илмӣ мувофиқи дурнамои нақшаи корҳои илмӣ – таҳқиқотии кафедраи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Данғара омода карда шудааст. Дурнамои мазкур: “Асосҳои таърихи давлатдорӣ ва эҳёи заминаи ҳуқуқ аз давраҳои Сосониён” – унвон шудааст ва рисолаи илмӣ дар доираи он омада гардидааст.

Сатҳи таҳқиқи илмии мавзӯъ. Дар таърихи давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти маҷмӯавӣ, ки дар он тамоми ҷанбаҳо ва масъалаҳои Қонунномаи Сосониён омӯхта шуда бошанд, ҷой надорад. Масъалаҳои умумии низоми давлатдорӣ, масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ марҳилаи ҳукмронии Сосониён, таърихи сулолаи Сосониён аз тарафи як қатор муҳаққиқон, ба монанди В.И. Авдиев, И.С. Брагинский, М. Бойс, М.С. Гаджиев, У. Гафарова, Ҷ. Дармастетер, М.А. Данамаев, В.Г. Луканин, С.Б. Дашков, М.М. Дяконов, Г.Р. Инсафпур. А.И. Колесников, А.Г. Периханян, А. Кристенсон, Ф.Т. Тоҳиров, А.Ғ. Холиқов мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст[1].

[1] Авдиев В. И. История Древнего Востока. - М., 1970; Брагинский И. С. Древнеиранская литература.// История всемирной литературы. Т. 1. – М., 1983; Boyce M. Middle Persian literature. Handbuch d.Orientalistik. von B.Spuler, I Abt. Bd.2 Abschhnitt, Leif. I. Leiden-Koln, 1968; Гаджиев М.С. К вопросу о местоположении сасанидского города Шахристан-и Йездигерд // Древние и средневековые археологические памятники Дагестана, 1980; Гафарова. У. Вопросы морали в религиозно-мифологических концепциях Востока//Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. М., 1980; Дашков С.Б. Цари царей - Сасаниды. Иран 3-7 вв. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях / С.Б. Дашков. – М.: СМИ-Азия, 2008; Дьяконов М.М. Очерк истории Древнего Ирана. М., 1961; Инсафпур Г.Р. История экономической жизни сельского населения и социальных слоев Ирана с доисторических времен до конца Сасанидского периода. – Андиша; Колесников А.И. Иран в начале XVII века // Палестинский Сборник. Вып. 22 (85). –Л., 1970; Луконин В.Г. Древний и раннесредневековый Иран. Очерки истории культуры. –М., 1987; Луконин В. Г. Культура Сасанидского Ирана. Иран в III-V вв.: Очерки по истории культуры. – М.: Наука, 1969; Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М., 1983; Тахиров Ф.Т. Гражданско-правовые нормы и институты Авесты и зороастризма / Ф.Т.Тахиров, А.Г.Халиков // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003; Халиков А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права // Бизнесс в законе. 2013. № 6; Холиков А. Г. История государство и права Таджикистана. -Душанбе, 2002; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). –Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005; Darmeeter T. Revue Critique d’Histoire et de Litterature. Nouv.serie, t. XXIV, 1887, -P. 425-427; West E. Grundriss der Iranischen Philologie. – Strassburg, 1896, P. 116-117.

Ба омӯзиш ва баррасии масъалаҳои ҳуқуқии давраи ҳукмронии Сосониён чунин муҳаққиқон, аз қабили Ҷ. Дарместетер, А.Г. Периханян, А.Ғ. Холиқзода, М. Бойс, С.А. Зокирова, Б. Сарсухани, Ф. Хушанг ва дигарон рӯй овардаанд[2].

Яке аз таҳқиқотҳои пойгоҳии Қонунномаи Сосониён ба қалами олими арманӣ А.Г Периханян – Ҷомеа ва ҳуқуқи Эрон дар марҳилаи паҳлавӣ ва сосонӣ (Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды)[3] ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷанбаҳои мухталифи Қонуннома мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Дар доираи ин таҳқиқот, муаллиф ба масъалаҳои ҳуқуқи шахс, сохтори ҷамъиятӣ, оила, ҳуқуқи молумулкии оилавӣ ва ҳуқуқи меросгирӣ, ҳуқуқи уҳдадоркунанда, қонунвайронкунӣ ва ҷиноят, мурофиаи судӣ диққати махсус равона намудааст. Таҳқиқоти мазкур ифодаи илмии ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки аз асри II то милод то асри VII-ро фаро гирифта, асосан ба Қонунномаи Сосониён ва истифодаи матнҳои дигари паҳлавӣ, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ва инчунин матнҳои дигар аз таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ намудааст.

Дар дебочаи тарҷумаи "Қонунномаи Сосониён", ки аз тарафи муҳаққиқи армянӣ А.Г.Периханян ба забони рӯсӣ тарҷума шудааст, оид ба таълифи асар, сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, характери матн ва сарчашмаҳои он, номгӯи фаслҳои Қонуннома маълумоти муфассал додааст. Муҳаққиқи эронӣ Мубад Рустами Шаҳзодӣ матни Қонунномаро аз паҳлавӣ ба забони форсӣ тарҷума намудааст.

Муаллифи дигар, ки Қонунномаи Сосониёнро мавриди омӯзиш ва баррасии дақиқ қарор додааст, муҳаққиқи тоҷик А.Ғ. Холиқзода ба ҳисоб меравад, ки "Мухтасари Қонунномаи Сосониён"-ро[4] рӯи чоп овардааст. Дар ин таҳқиқот, қарорҳои додгоҳӣ ва ақидаҳои ҳуқуқии ҳуқуқшиносони бостони тоҷик аз давраи авестоӣ то интиҳои даврони сосонӣ маълумот пешниҳод менамояд. Муаллиф оид ба табиати ҳуқуқии Қонуннома, аҳаммияти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва таърихии он, сарчашмаҳои матн ва истифодаи

---

[2] Darmeeter T. Revue Critique d'Histoire et de Litterature. Nouv.serie, t. XXIV, 1887, -P. 425-427; West E. Grundriss der Iranischen Philologie. – Strassburg, 1896; Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М., 1983; Переханян А.Г. Сасанидский Судебник. "Книга тысячи судебных решений". – Ереван, 1973; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). –Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005; Холиқзода А.Ғ. Мухтасари қонунномаи Сосониён. – Душанбе: "ЭР-граф", 2015; Boyce M. Middle Persian literature. Handbuch d.Orientalistik. von B.Spuler, I Abt. Bd.2 Abschhnitt, Leif. I. Leiden-Koln; Закирова, С.А. Особенности правового регулирования брачного правоотношения // Власть закона. 2015. № 4 (24); Сарухани Б. Введение в социологию семьи. – Тегеран: Кайхан; Хушанг Фархуджаста. Семья в Иране. – СПб., 2008.

[3] Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М., 1983.

[4] Холиқзода А.Ғ. Мухтасари қонунномаи Сосониён. –Душанбе: "ЭР-граф", 2015

он, макон ва замони амали меъёрҳои он, арзиши сарчашма аз назари худшиносӣ маълумоти муфассал пешниҳод намудааст.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ кӯшиш карда шудааст, ки дар асоси маълумотҳои Қонуннома ва таҳқиқоту таҳлилҳои муаллифони зикргардида, меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаро ба як низоми муайян даровarда, масъалаҳои ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи судӣ, ҳуқуқи ваколатдоркунанда, ҳуқуқи уҳдадоркунанда ва ҳуқуқи манъкунандаро дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарордода шавад.

Объекти таҳқиқотро меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи судӣ ва ғайраҳо, ки дар Қонунномаи Сосониён ҷамъоварӣ ва муттаҳид карда шудаанд, ташкил менамояд.

Мавзӯи таҳқиқот: таҳқиқ ва таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии Қонунномаи Сосониён, заминаҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқии пайдоиши он, меъёрҳои ҳуқуқи шрražданӣ, оилавӣ, судӣ мебошад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти илмӣ таҳлили таърихию ҳуқуқӣ ва назариявии меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаи Сосониён ба ҳисоб меравад.

Дар доираи мақсади мазкур **вазифаҳои зерини таҳқиқотӣ** гузошта шудааст:

- омӯзиш ва баррасии муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии империяи Сосониён;
- омӯзиш ва баррасии омилҳо ва заминаҳои сиёсии тартиб дода шудани Қонунномаи Сосониён;
-омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳо ва заминаҳои асосии ҳуқуқии таҳия гардидани Қонунномаи Сосониён;
- омӯзиш ва таҳлилу баррасии меъёрҳои ҳуқуқи граждании Қонунномаи Сосониён;
- омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, фарзандхонӣ, парасторӣ, мерос ва меросгирӣ, ки дар Қонунномаи Сосониён ҷамъоварӣ ва муттаҳид карда шудаанд;
- омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои судии Қонунномаи Сосониён, баррасӣ ва муқоисаи онҳо;
- омӯзиш ва баррасии хусусиятҳои ҳуқуқии ваколатдоркунанда, ки дар Қонунномаи Сосониён дарҷ гардидаанд;
-омӯзиш ва таҳлили табиати меъёрҳои ҳуқуқии уҳдадоркунанда, ки дар Қонунномаи Сосниён баён карда шудаанд;
- омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои меъёрҳои ҳуқуқии манъкунандаи Қонунномаи Сосониён.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ, муаллиф ба методҳои умумиэътирофгардидаи илмӣ, пеш

аз ҳама, методи диалектикӣ ва методҳои муосири умумиилмӣ ва хусусии илмии дар он асосёфта, ки дар илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ коркард гардидаанд, такя намудааст. Методҳои мушаххасӣ-таърихӣ, расмӣ-мантиқӣ, низомнок, маҳоисавӣ-ҳуқуқӣ, расмӣ-ҳуқуқии таҳлил ва ғайраҳо бештар мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соҳаи таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи судӣ, таърихи давраи Сосониён, низоми ҳуқуқии давлати Сосониён, сарчашмаҳои ҳуқуқии антиқа ташкил намудаанд.

Навгониҳои илмии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки он якумин маротиба дар илми ҳуқуқшиносии кишвар мавриди таҳлил қарор дода шудааст, ки меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаи Сосониён ба таври маҷмӯавӣ таҳлили таърихӣ-ҳуқуқӣ карда шаванд.

Навгониҳои илмии таҳқиқот дар ҷанбаҳои зерин зоҳир мегардад:

- марҳилаи ҳукмронии Сосниён яке аз марҳилаҳои муҳими таърихи мардуми тоҷику форс ба ҳисоб меравад. Таҳқиқотҳои сиёсиву таърихӣ ҷанбаҳои мухталифи рушди давлату давлатдориро дар ин марҳила мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додаанд. Лекин, ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва низоми ҳуқуқии давлати Сосониён то охир омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, бо омӯхтани омилҳо ва заминаҳои сиёсии пайдоиши Қонуннома, ба таври маҷмӯавӣ низоми сиёсӣ ва ҳуқуқии давлатдории Сосониён мавриди омӯзиш қарор дода шудааст;

- то ба имрӯз нисбат ба масъалаи пайдоиш ва таҳияи Қонуннома мавқеи ягонаи муаллифон ҷой надорад. Муаллифон, таърихи таҳия ва сарчашмаву заминаҳои ҳуқуқии пайдоиши Қонуннномаро бо такя ба сарчашмаҳои гуногун ба таври мухталиф баррасӣ менамоянд. Дар таҳқиқоти мазкур кӯшиш карда шудааст, ки бо истифода аз сарчашмаҳои мухталиф сарчашмаҳо ва заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии таҳияи Қонунномаи Сосониён ба таври маҷмӯавӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шавад;

- дар таҳқиқотҳои таърихиву ҳуқуқӣ оид ба давраи ҳукмронии Сосониён маълумоти умумӣ пешниҳод карда шудааст. Дар таҳқиқоти мазкур саъйу кӯшиш карда шудааст, ки меъёрҳои ҳуқуқии гражданӣ, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва меъёрҳои судии дар Қонунномаи Сосониён баёнгардида, ба таври маҷмӯавӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шаванд. Дар ин самт, меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва меъёрҳои судӣ дар асоси матни Қонунномаи Сосониён, сарчашмаҳои дигари ҳуқуқии марҳилаи Сосониён, инчунин як қатор таҳқиқотҳои ватаниву хориҷӣ ба таври алоҳида ва ба таври маҷмӯавӣ мавриди баррасиву таҳлил қарор гирифтаанд;

-таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки меъёрҳои ҳуқуқи ваколатдоркунанда, меъёрҳои ҳуқуқи ухдадоркунанда ва меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда, ки

дар Қонунномаи Сосониён баён гардидаанд, ба тариқи алоҳида ва интихобӣ аз тарафи муҳаққиқони мухталиф мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Лекин таҳқиқоти нисбатан васеъ ва маҷмӯавии ин меъёрҳо то ба имрӯз амалӣ нагардидаанд. Дар таҳқиқоти мазкур аввалин маротиба кӯшиш карда шудааст, ки ба таври маҷмӯавӣ хусусиятҳои ҳуқуқи ваколатдоркунанда, табиати меъёрҳои ҳуқуқии уҳдадоркунанда ва хусусиятҳои меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда, ки дар Қонунномаи Сосониён дарҷ гардидааст, таҳлилу хулосабарорӣ шавад.

Ба ҳимоя **нуқтаҳои илмии** зерин пешниҳод мегарданд, ки онҳо **навгониҳои** таҳқиқоти диссертатсиониро ифода менамоянд:

1. Ҷанбаҳои рушди муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии империяи Сосониён диққатҷалбкунанда аст. Империяи Сосониён чорсад сол арзи ҳастӣ намуда, аз ҷиҳати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ рушд намуда буд. Дар аввал меъёрҳои ҳуқуқии Авесто асосӣ буда, ҳамчун сарчашмаи тартиб додани маҷмӯаҳои ҳуқуқӣ баромад намудааст. Сабаби асосии тартиб додани Қонунномаи Сосониён ғайриимкон гардидани истифодаи минбаъдаи як қатор меъёрҳои “Авесто“ ва дигар маҷмӯаҳои ҳуқуқӣ дар асоси номутобиқатии онҳо ба муносибатҳои нави пайдошуда, ба ҳисоб меравад. Мувофиқи мазмуну мундариҷа меъёрҳои Қонунномаи Сосониён масъалаҳои муносибатҳои оилавӣ, шаклҳои никоҳ, бастани шартнома ва истифодаи навъҳои гуногуни он, масъалаҳои мерос ва меросгирӣ, парасторӣ, ҷиноятkорӣ ва ҷазоро фарогир аст.

2. Дар тартиб додани Қонунномаи Сосониён аз маҷмӯаҳои ҳуқуқии ҷойдошта васеъ истифода карда шудааст, ки номи онҳо дар худи Қонуннома зикр гардидааст. Дар асоси таҳлили матни Қонуннома, асосан ду гурӯҳи сарчашмаҳои танзимкунандаи он ҷудо карда мешавад. Гурӯҳи якуми сарчашмаҳо муқарраароти анъанавии ҳуқуқӣ, ки дар наскҳои ҳуқуқии Авесто, махсусан, дар шарҳу эзоҳоти паҳлавӣ ба ин наскҳо қайд гардидаанд, таҷассум менамоянд. Гурӯҳи дуюм – ин ақидаи ҳуқуқдонҳо, амру фармоиши шоҳон, қарорҳои судӣ, ки дар мурофиаи судӣ қабул шудаанд, ба ҳисоб меравaнд.

3.Меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ, ки дар ин марҳила амал менамуданд, одатан тариқи ҳуқуқҳои муқаррарӣ ва қисман тариқи “Қонунномаи Сосониён” пешбинӣ шуда буданд. Дар қонунҳои амалкунанда якчанд меъёрҳо муқаррар гардида буданд, ки масъалаҳои моликияти давлатӣ, калисоӣ, хусусӣ ва феодалиро танзим менамуданд. Мувофиқи сарчашмаҳои сосонӣ, соҳибҳуқуқӣ ва мукаллафияти одамон на танҳо аз вазъияти озодии ӯ, балки аз мансубият ба ҷамоаи оилавӣ, синну сол ва ҳатто мансубияти динӣ вобаста буд.

4. Шаклҳои мухталифи никоҳ – пурра, нопурра, муваққатӣ ҷой доштанд, ки аз онҳо ҳуқуқи зан ва фарзандоне, ки дар чунин оилаҳо таваллуд шудаанд, инчунин раванди бекоркунии никоҳ вобаста буд. Мувофиқан,

муносибатҳои хешутаборӣ низ муҳим шуморида мешуданд. Безаниву бешавҳарӣ на танҳо бадбахтӣ, балки гуноҳ дониста мешуд.

5. Мувофиқи меъёрҳои Қонуннома ташкили суд, принсипҳои умумии муҳокимаи судӣ, мансабҳои судӣ, шакл ва тартиби муҳокимаи судӣ, тайёрӣ ва гузаронидани раванди судӣ, ҳуҷҷатҳои судӣ, қобилияти соҳибҳуқуқӣ ва намояндагӣ дар суд, тартиби пешниҳоди аризаи шикоятӣ бо низоми муайян муқаррар карда шудаанд. Дар муассисаҳои судӣ ду навъи судяҳо – судяҳои пастмартаба ва баландмартаба амал менамуданд. Даъво, аз рӯи характер, ба он даъвоҳое ки аз тарафи судяҳои пастмартаба ва даъвоҳое, ки аз тарафи судяҳои баландмартаба баррасӣ мегардиданд, ҷудо карда мешуданд. Қайд намудан зарур аст, ки судяҳои баландмартаба, илова бар ин, мақоми аппелятсионӣ дар баррасии такрории парвандаҳо баромад менамуданд.

6. Дар Қонуннома қисми алоҳидаи меъёрҳо ба масъалаҳои мухталифи ваколатҳои ҳуқуқии судяҳо ва ҳам шахсони мансабдор, ки дар ихтиёри онҳо заминҳои давлатӣ ва шоҳӣ, воридот ба хазина, молу мулки ибодатгоҳҳо ва воридот ба хазинаи он қарор доштанд, бахшида шудааст. Инҳо астандарон, ки мақомоти идоракунии заминҳо ва молумулки подшоҳиро роҳбарӣ менамоянд, амаргарон – мансабдорони давлатии молиявӣ, роҳбарони молумулки ибодатхонаҳо ба ҳисоб мерафтанд. Ин мансабдорон дар ҳисоб кардан ва ҷамъоварии андоз ва муайян намудани ҷаримаҳо ва ҳам дар корҳои мусодира намудани молумулк ва ворид намудани онҳо ба хазинаи подшоҳ ё ибодатхона ваколатдор буданд. Илова бар ин, дар Қонуннома на танҳо оид ба уҳдадориҳои маъмуриву хазинавии ин мансабдорони давлатӣ, балки оид ба салоҳияти онҳо дар иштирок намудан дар мурофиаи судӣ ба сифати намояндагони шахсони ҳуқуқии мувофиқ – хазина ва ибодатхонаҳо сухан меравад.

7. Ҳар яке аз ин навъҳои шартнома уҳдадориҳои муайянро ба миён меовард. Лекин, ҳуқуқи уҳдадоркунанда дар ҷамоаи авестоӣ ҷой надошт, аз ин хотир шартнома ва назорати иҷроиши он дар доираи ҳуқуқи муқаррарӣ ба роҳ монда шуда буд. Риоя нагардидани уҳдадориҳо ҳамчун рафтори ношоям, ҳатто гуноҳи динӣ ҳисобида мешуд. Аз ин хотир, тарси гунаҳкор гардидан, гузоштани гарав ҳамчун кафолати иҷроиши уҳдадориҳо баромад менамуданд. Дар давраи ҳукмронии паҳлавиёну сосониён вазъият дигаргун мешавад, ҳуқуқи уҳдадоркунанда ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи шахсӣ рушд менамояд. Хусусиятҳои асосии ҳуқуқи уҳдадоркунанда коркарди шаклҳои бастани шартнома ва ба расмият даровардани уҳдадориҳо, қайди хаттии онҳо, пайдо шудани ҳуҷҷати шартномавӣ; воситаҳои мухталифи таъмини иҷроиши шартнома; ҳимояи судии тарафҳои шартномаро пешниҳод менамуд.

8. Дар Қонуннomai Сосониён меъёрҳои мухталифи манъкунанда ҷойгир карда шудаанд, ки дар ҳолатҳои зарурӣ ин ё он амалро маҳдуд ё

манъ менамояд. Манънамоиҳо дар самти ҳуқуқи оилавӣ, дар ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи судӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Қайд намудан зарур аст, ки дар Қонуннома меъёрҳои ҳуқуқи манъкунанда ба таври маҳдуд пешниҳод карда шудаанд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Муқаррароти назариявӣ ва хулосаҳои диссертатсияро метавон дар таҳқиқотҳои минбаъда дар соҳаи таърих ва ҳуқуқи ниёгон, омӯзиш ва баррасии Қонунномаи Сосониён, низоми идора, инчунин дар раванди таълими таърихи халқи тоҷик, таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, таърихи давлат ва ҳуқуқи кишварҳои хориҷӣ истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Маводҳои таҳқиқоти илмиро метавонанд мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар фаъолияти худ ҷиҳати такмили қонунгузорӣ мавриди истифода қарор диҳанд. Ҳамзамон, маводҳои таҳқиқоти диссертатсиониро бо мақсадҳои илмӣ дар гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ, дар раванди таълим дар муассисаҳои олии касбӣ, дар тартиб додани курсҳои махсус ва машғулиятҳои семинарӣ метавон истифода намуд.

Тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия якчанд маротиба дар ҷаласаҳои кафедраи фанҳои ҷамъиятии Донишгоҳи давлатии Данғара ва кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ муҳокима шуда, ба ҳимоя дар Шӯрои диссертатсионии 6D. КОА – 002-и назди ДМТ тавсия шудааст.

Хулосаҳои асосӣ ва пешниҳодоти муаллиф дар ҳаҷми умумии 2,3 ҷузъи чопӣ дар 6 мақола инъикос ёфтаанд, ки 5-тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ нашр гардидаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот истифодаи амалии хешро дар раванди таълим пайдо намудаанд. Ҳамчунин натиҷаҳои таҳқиқот ба таври маърӯзаҳо дар конференсияҳои сатҳи мухталиф ироа карда шудаанд, аз ҷумла: Заминаҳо ва омилҳои пайдоиши Қонуннома дар даврони Сосониён. Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию амалии ҳайати профессоррону омӯзгорон, аспирантону донишҷӯён бахшида ба “20-солагии Ваҳдати миллӣ” (17-22 – юми апрели 2017). – С. 144-151.; Қонуномаи Сосониён ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии ҳайати профессоррону омӯзгорон, аспирантону магистрантон ва донишҷӯён, бахшида ба 27-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018 – соли “рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” (рӯзҳои 27-30-юми апрели соли 2018). – С. 68-74. Таъсири бисёрникоҳӣ ба муносибатҳои оилавӣ. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии ҳайати профессоррону омӯзгорон, аспирантону магистрантон ва донишҷӯён бахшида ба 27-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, соли 2018-соли "рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" (рӯзҳои 27-30-юми апрели соли 2018). – С. 186-189.

Саҳми унвонҷӯ дар гузориш ва коркарди роҳҳои иҷроиши тамоми вазифаҳои асосӣ, ки дар доираи кори диссертатсионӣ ҳал карда шудаанд, нақши ҳалкунанда дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқот ва таснифоти натиҷаҳои ниҳоӣ, ки дар корҳои илмии дар нашрияҳои махсусгардонидашуда таҷассум ёфтаанд, зоҳир мегардад. Илова бар ин, саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо сатҳи навгонии илмии таҳқиқот, нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, мақолаҳои илмӣ, маърӯзаҳо дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмӣ-амалӣ тасдиқ карда мешавад. Ҳамзамон тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби рисола саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия аз мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ бармеояд ва аз сарсухан, се боб, ҳафт зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** мубрамияти мавзӯи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиш, мақсад, вазифаи омӯзиш, асосҳои методологии он, навовариҳои илмӣ, аҳамияти назариявӣ-амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, сохтор ва ҳаҷми рисола мушаххас гардидааст.

Дар боби якум – **"Омилҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии пайдоиши Қонунномаи Сосониён"**, ки аз ду зербоб иборат аст, муаллиф омилҳои сиёсии пайдоиши Қонунномаи Сосониён, заминаҳои ҳуқуқии таҳияи онро бо истифода аз сарчашмаҳои мухталифи таърихӣ-ҳуқуқӣ таҳлил намудааст.

Дар зербоби якум – **"Омилҳои сиёсии пайдоиши Қонунномаи Сосониён"** омилҳои сиёсии пайдоиши Қонуннома мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муаллиф ба сохтори сиёсӣ, вазъияти сиёсиву ҳуқуқии давлати Сосониён диққати махсус равона намуда, бо истифода аз сарчашмаҳои мухталифи илмӣ масъалаи мазкурро таҳлил намудааст.

Қайд карда шудааст, ки дар омӯзиш ва баррасии низоми ҳуқуқии давлати Сосониён аҳаммияти махсусро "Қонунномаи Сосониён" доро мебошад. Дар замони муосир ин ягона мероси давраи Сосониён мебошад, ки ба маҷмӯи масъалаҳои ҳуқуқӣ бахшида шудааст ва то ба мо омада расидааст. Чунин маҷмӯаҳо ба сифати роҳнамо барои амалияи судӣ тартиб дода мешуданд.

Корҳо ва қарорҳои судӣ соҳаҳои мухталифи ҳуқуқиро ба монанди муносибатҳои молумулкӣ; уҳдадорӣ, шаклҳои ҷамъиятӣ ва идоравӣ; ташкили мурофиаи судӣ; ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ фарогир мебошанд. Бо таҳқиқи маълумоти Қонуннома имконияти таҳлили пурраи низоми ҳуқуқии давлати Сосониён пайдо мешавад.

Масъалаи таърихи тартиб дода шудани Қонуннома байни таҳқиқотчиён баҳсу мунозираҳо ба миён овардааст, ки имрӯз низ идома дорад. Гурӯҳи якуми муаллифон таъкид менамоянд, ки Қонуннома дар асри IX тартиб дода шудааст. Гурӯҳи дуюми муаллифон бошанд, ин мавқеъро рад менамоянд. Қонунномаи Сосониён ифодагари сохтори ҷамъиятӣ ва давлатии Сосониён аст, меъёрҳои он сохтори маъмурӣ ва ҳудудии ин салтанатро инъикос мекунанд. Дар матни Қонуннома амру фармони шоҳони Сосонӣ оварда шудааст, ки баъди пошхӯрии салтанати Сосониён ҷамъоварӣ ва ба таври маҷмӯаи алоҳида таҳия намудани онҳо аҳаммият надорад.

Барои муайян амудани омилҳои сиёсии пайдоиши Қонуннома зарур аст, ки муносибатҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва таърихи сиёсии давлати Сосониён дар давраи таҳия шудани ин маҷмӯа таҳлил карда шавад.

Чун дар Қонуннома тамоми масъалаҳои марбут ба ғуломон ва ғуломдорӣ таҷассум ёфтаанд, метавон қайд намуд, ки яке аз омилҳои муҳимми пайдоиши маҷмӯаи мазкур, банизомдарории муносибатҳои сохтори ғуломдорӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, маҷмӯаҳои қонунӣ ва дигар қонунҳои амалкунанда, масъалаи мазкурро ба пуррагӣ таҷассум намекарданд.

Ҳудуди давлати Сосониён то ҳадде бузург буд, ки онро империя низ меноманд. Дар охири асри III ва оғози асри IV аз империя як қатор вилоятҳо дар Шарқи империя берун шуданд, лекин дар давраи ҳукмронии Шопури II, ҳокимият дар вилоятҳои аздастрафта аз нав барқарор карда шуд. Идора намудани ҳудуди бузурги империя низоми муайяни идоракуниро талаб менамуд. Дар ин самт, албатта, барои самаранокии идоракунии империя низоми муайяни ҳуқуқӣ зарур буд, ки ба ин масъала Сосониён диққати махсус равона менамуданд. Чун дар Қонуннома оид ба фаъолияти мақомоти алоҳидаи давлатӣ сухан меравад, метавон чунин шуморид, ки яке аз сабабҳои пайдоиши он – ин таъмини низоми ҳуқуқӣ бо меъёрҳои нав ва инчунин муайян намудани фаъолияти мақомоти гуногуни давлатӣ аст, ки бояд самаранокии фаъолияти ин мақомот ва дар умум тамоми давлатро таъмин намояд.

Тағйироти сиёсати дохилӣ ва хориҷии империяи Сосониён, зарурати такмили низоми ҳуқуқии давлатиро тақозо менамуд. Дар доираи сиёсати дохилӣ, норозигии мардум, масалан, ҳаракати маздакия, боиси дигаргун гардидани тарзи идоракунӣ ва дигаргун гардидани як қатор меъёрҳои ҳуқуқӣ гаридааст. Чунин мешуморем, ки ин дигаргуниҳову тағйиротро маҳз Қонуннома фарогир буд.

Дар зербоби дуюм – **“Заминаҳои ҳуқуқии таҳияи Қонунномаи Сосониён”** масъалаи заминаҳои ҳуқуқии таҳия гардидани маҷмӯаи ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар шароити мусоир сарчашмаҳои асосии омӯзиш ва баррасии таърихи давлатдории Сосони-

ён маҳдуд буда, аксарияти навиштаҷотҳо то ба мо нарасидаанд. Метавон қайд намуд, ки пас аз ғасби империя аз тарафи арабҳо, аксарияти навиштаҷотҳо ва китобҳову асарҳои нодир нобуд карда шуданд. Ба ҳар ҳол, як қатор навиштаҷотҳо қисман то ба мо омада расидаанд, ки метавон дар асоси маълумоти онҳо вазъияти умумии давлатдории Сосониёнро тасаввур намуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳудуди империяи Сосониён сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқӣ амал менамуданд. Сарчашма ва заминаи асосии ҳуқуқӣ Авесто ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра ба он миқдори муайяни иловаҳо ворид карда шуданд, ки дар “Хурд Авесто” таҷассум гардидаанд. Меъёрҳои Авесто ба пайдоиши дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, ки дар услубҳои мухталиф пайдо шудаанд, таъсири ҷиддӣ расонидаанд, масалан, “Китоб оид ба амалҳои Ардашер”, “Китоб оид ба ҳукмронӣ”, “Мактуби Тансар” ва ғайраҳо.

Яке аз сарчашмаҳо, ки дар он меъёрҳои муайяни сохтори иҷтимоӣ–сиёсӣ дарҷ гардидааст, “Мактуби Тансар” ба ҳисоб мерад. Тақрибан дар асри VI дар услуби андарз тартиб дода шудааст, ки дар ин марҳилаи ҳукмронии Сосониён яке аз услубҳои паҳнгардида ба ҳисоб мерафт. Ин сарчашмаи ҳуқуқӣ дар асри VIII аз тарафи таърихнигор Ибн-ал-Мукаффӣ ба забони арабӣ тарҷума карда шудааст, лекин то ба мо омада нарасидааст. Таърихнигори форс Муҳаммад Ибн-ал-Ҳасан ибн Исфандиёр тарҷумаи арабии онро дар асари худ “Таърихи Табаристон” дар асри XIII истифода намудааст. Маҳз тариқи ин асар “Мактуби Тансар” ба мо омада расидааст.

Дар тартиб додани Қонуннома аз маҷмӯаи ҳуқуқии ҷойдошта васеъ истифода карда шудааст, ки номи онҳо дар он зикр гардидаанд. Дар асоси таҳлили матни Қонуннома, асосан ду гурӯҳи сарчашмаҳои тартибдиҳии он ҷудо карда мешавад. Гурӯҳи якуми сарчашмаҳо муқарраpоти анъанавии ҳуқуқӣ, ки дар наскҳои ҳуқуқии Авесто, махсусан, дар шарҳу эзоҳоти паҳлавӣ ба ин наскҳо қайд гардидаанд; гурӯҳи дуюми сарчашмаҳо – маҷмӯаҳои ҳуқуқии мавҷуда, амру фармони шоҳон, ақида ва мавқеи ҳуқуқдонони шинохтаи замони Сосониёнро таҷассум менамоянд.

Дар асоси таҳлили мазкур, метавон қайд намуд, ки Авесто ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи амалкунандаи давраи Сосониён баромад намудааст. Инчунин, тамоми маҷмӯаҳои судӣ, аз он ҷумла Қонунномаи Сосониён бо истифода аз ин сарчашмаи ҳуқуқӣ тартиб дода шудааст, яъне меъёрҳои ҳуқуқии муқарраpнамудаи Авесто дар ин маҷмӯа ҷой дода шудаанд.

Муаллифи Қонуннома ба обрӯву эътибори шарҳдиҳандагон такя намуда, қариб чил номи шарҳдиҳандагони маъруфро номбар намудааст. Ҳуқуқшиносони машҳур мисли Мороспанд, Баҳром, Озодмард, Сиё-

вахш, Моҳёр Моҳвандон, Ҷомосп ва дигарон чандин маротиба дар матн ёдоварӣ шуда, аз номи онҳо тартибу усули дуруст ва адолатноки ҳалли масъалаи ҳуқуқӣ пешниҳод гардидааст. Дар Қонуннома ҳолатҳое вомехӯранд, ки як шарҳдиҳанда ё ҳуқуқшинос ба ақидаи ҳуқуқшиноси дигаре такя менамояд, ки пештар ба масъалаи мазкур равшанӣ андохтааст. Илова бар ин, ҳуқуқдони дуюм, дар ҳалли масъалаи мушаххас ба нафари сеюм такя намудааст, ки ин имконият медиҳад пайдарпайии хронологии як қатор шарҳҳо муайян карда шаванд.

Дар Қонуннома маҷмӯаи ҳуқуқии мавҷуда васеъ истифода карда шудааст, ки номи онҳо дар он зикр гардидаанд. Дар асоси таҳлили матни Қонуннома, асосан ду гурӯҳи сарчашмаҳои тартибдиҳии он ҷудо карда мешавад: муқаррароти анъанавии ҳуқуқӣ; маҷмӯаҳои ҳуқуқии мавҷуда, амру фармони шоҳон, ақида ва мавқеи ҳуқуқдонони шинохта.

Дар боби дуюм – **“Таснифи меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаи Сосониён”** меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии судӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Дар зербоби якум – **“Меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ”** масъалаи соҳибҳуқуқии қишрҳои мухталифи ҷомеа таҳлил карда шудааст. Меъёрҳои ҳуқуқи граждание, ки дар ин марҳила амал менамуданд, одатан тариқи ҳуқуқи муқаррарӣ ва қисман тариқи Қонуннома пешбинӣ шуда буданд. Дар қонунҳои амалкунанда якчанд меъёрҳо муқаррар гардида буданд, ки масъалаҳои моликияти давлатӣ, калисоӣ, хусусӣ ва феодалиро танзим менамуданд. Мувофиқи сарчашмаҳои сосонӣ, соҳибҳуқуқӣ ва мукаллафияти одамон на танҳо аз вазъияти озодии ӯ, балки аз мансубият ба ҷамоаи оилавӣ, синну сол ва ҳатто мансубияти динӣ вобаста буд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар ин давра одамони алоҳида дорои имтиёзҳои муайяни ҳуқуқӣ буданд. Масалан, А.Ғ. Холиқзода қайд менамояд, ки бо пайдоиши ҳуқуқ танзими ҳимояи манфиатҳои одамон ҳамчун қисми таркибии танзимнамоии меъёрӣ, роҳи эътирофи расмӣ ҷустуҷӯ карда мешуд. Дар давраи ташаккули тамаддунҳо одамони мукаллаф – одамони алоҳида, ки имтиёзҳои муайян доштанд, ҳисобида мешуданд.

Масъалаҳои ҳуқуқи ашёӣ ва ҳуқуқи молумулкӣ: муносибати субъект ба ашё ду навъи ҳуқуқро ба миён овард:

- ҳуқуқи ашёӣ: ҳуқуқи молумулкӣ, ки идоракунии номаҳдудро нисбати ашё муқаррар менамояд;
- ҳуқуқи шахсиву масъулиятӣ, ки ҳуқуқи талаб карданро бунёд менамояд: ҳуқуқи маҳдуд нисбат ба ашё, ки ба шахс тааллуқ надорад.

Дар Қонуннома, қайд карда мешавад, ки ҳуқуқ ба молу мулк дорои шаклҳои зерин мебошад: моликияти шахсӣ, моликияти оилавӣ, моликияти ҷамъиятӣ ва ҷамоавӣ. Инчунин, асосҳои ба даст овардани ҳуқуқи

молумулкӣ ва дигар ҳуқуқҳои ашёӣ муқаррар карда шудааст: а) ба мерос гирифтан; б) дар асосҳои қонунӣ гузаронидани ҳуқуқи соҳибикунӣ ба шахсони дигар (гузашткунӣ, радкунӣ); в) дар асоси муомилоти мухталиф, ба монанди қарордоди иҷора; г) дар асосҳои ҷамъиятӣ – ҳуқуқӣ, масалан, ба даст овардани қитъаи замин, ки ба хазина тааллуқ дорад, барои хизмат ба давлат.

Дар Қонуннома ба таври васеъ масъалаҳои моликияти оилавӣ (дастаҷамъӣ) ва меросгирӣ мувофиқи қонун таҷассум гардидаанд. Меросгирӣ чунин масъалаҳо, ба монанди таъмини меросгирӣ (сутур), интиқоли молу мулки сардори оила, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои молумулкӣ, муайян намудани меросхӯронро дар бар мегирад.

Масъалаи моликияти оилавӣ дар се ҷанбаи асосӣ баррасӣ гардидааст:

- ҳуқуқи сардори оила ҳангоми дар қайди ҳаёт будан барои идора намудани молу мулк бо диди худ;

- марги сардори оила ва масъалаи интиқол, ки дар натиҷаи кушодани мерос пайдо мешаванд;

- меъёри меросгирӣ дар доираи оила ("қонуни меросгирӣ").

Дар ҳуқуқи бостонии тоҷикон, ҳамчун дигар низомҳои ҳуқуқӣ, қобилияти ҳуқуқдории инсон аз лаҳзаи таваллуд оғоз мегардад ва пеш аз лаҳзаи тавлид ҳифз карда мешуданд. Дар давраи ҳомиладории модар, кӯдаки таваллуднашуда қобилияти ҳуқуқдории эҳтимолӣ дошт, соҳибҳуқуқии воқеиро бошад, танҳо пас аз таваллуд ба даст меовард. Дар Қонуннома оид ба додани ашёҳо, сутурият, инчунин муайян намудани ҳисса дар мерос, ки дар ҳолати таваллуд шудан иҷро карда мешавад, дастур дода шудааст.

Ҳуқуқ ба моликият ба соҳибмулк имконият медиҳад, ки на танҳо ғуломро истисмор ва натиҷаи меҳнати ӯро аз худ намояд, балки ба шахсияти ғулом ҳамчун ашё муносибат намояд. Ғуломро фурӯхтан ва ба нафари дигар туҳфа намудан иҷозат дода шуда буд. Дар чунин ҳолат соҳибмулк метавонист, ки ғуломро ба пуррагӣ ё қисман фурӯшад.

Дар Қонуннома қайд карда шудааст, ки ғуломро ба мерос мегиранд ва мефурӯшанд ва дар гарави кафолатии ипотека метавон истифода намуд. Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ба моликият ба соҳибмулк имконият медиҳад, ки ғуломи аз тарафи дигар нафар рабудашударо дар асоси қонун ва шакли ҳуқуқӣ, яъне тариқи даъвои ревиндикатсионӣ (тасдиқӣ) ва ревокатсионӣ (фасх) баргардонад.

Дар ин давра принсипе амал менамуд, ки тамоми ашёҳои бадастовардаи ғулом дар давраи ғуломӣ ба соҳибмулк тааллуқ дошт ва дар давоми тамоми давраи мавҷудияти ғуломдорӣ ин принсип мавриди истифода қарор дода шудааст. Лекин дар баъзе ҳолатҳо чунин ба назар мерасад, ки ин принсип рад карда шудааст. Дар ҳолате ғулом ба сифати

соҳибмулки ашё баромад менамояд, ки аз тарафи худи соҳибмулк ба ӯ тақдим ё туҳфа карда шудааст. Лекин, ба ҳар ҳол, новобаста аз он, ки ашё ба ғулом тақдим карда шудааст, ғулом ва ин ашёҳо ба соҳибмулк тааллуқ доранд.

Дар давраи Сосониён меъёрҳои ҳуқуқи граждани сатҳи рушди муайяни худро ба даст оварда буд. Дар ин давра, дар доираи меёърҳои ҳуқуқи граждани ба намояндагони дини зардуштия имтиёзҳои муайян пешбинӣ гардида буд. Ҳамон нафароне соҳибҳуқуқ ҳисобида мешуданд, ки аъзои ҷамоаи динии зардуштия бошанд, ба синни балоғат расида бошанд, дар зери ҳимояи нафаре қарор надошта бошад.

Соҳибҳуқуқӣ ва мукаллафияти инсон, мансубият ба ҷамоаи деҳотӣ ё шаҳрӣ, инчунин ба ҷамоаи динӣ муайян менамуд. Мансубият ба ҷамоа ба инсон бо аъзогии ӯ ба оила ё гурӯҳи агнатикӣ, ки шомили ин ҷамоа буд, кафолат дода мешуд.

Дар зербоби дуюм – **“Меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ”** масъалаҳои ҳуқуқи олиавӣ, ҳуқуқи молумулки оилавӣ, никоҳ, фарзандхонӣ, навъҳои гуногуни никоҳ, ки дар низоми ҳуқуқии давлати Сосниён мавҷуд буданд таҳлил карда шудаанд.

Оид ба рушди муносибатҳои оилавӣ то давраи исломии мардуми форсу тоҷик сарчашмаҳои кам боқӣ мондаанд, зеро бо ҳуҷуми арабҳо соли 636 дастовардҳои илмӣ, китоб ва дастнависҳои зиёд нобуд карда шуданд. Аз ин хотир сарчашмаҳои асосии ин давра кофтуковҳои археологӣ дар ҳудуди Миср ва Вавилон ва дигар ҳудудҳо, ки ба ҳаёти ҳокимияти Хоҳомашинҳо дохил буданд, ба ҳисоб мераванд. Илова бар ин, принсипҳо ва унсурҳои ҳуқуқи оилавӣ дар ёдгориҳои тоисломӣ, сарчашмаҳои таърихӣ, инчунин як қатор анъана ва урфу одатҳои авлодӣ, ки то ба имрӯз нигоҳ дошта шудаанд, баён гардидаанд.

То давраи Сосониён ячейкаи поёнии ҷомеаи форсҳо оила гардид. Оилаи калон ва хурд ҷудо карда мешуд. Оилаи калон – ин оилаи бародарони ҷудо нагардида ба ҳисоб мерафт. Нишондиҳандаҳои асосии муайянкунандаи хусусиятҳои оилавӣ хешутаборӣ, умумияти парастиш, расму ойини парастиш, умумияти иқтисодӣ, инчунин умумияти истеҳсолӣ ва истеъмолӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар муносибати ҳуқуқӣ оила гурӯҳи хешу таборон буд, ки бо ҳамдигар дар муносибатҳои ҳокимиятӣ ва мартабот алоқаманд буда, аз тарафи сарвари оила роҳбарӣ карда мешуд ва чунин алоқаҳо ба шахсият ва молумулк таъсир мерасониданд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки оила ташкилоти поёнии ҷамъиятӣ буд, дар доираи он системаи қатъии ҳуқуқ ва уҳдадориҳои аъзои он амал менамуд.

Бо истисно намудани тасаввуроти диниву этикӣ, ба пуррагӣ дарк намудани институти молумулки оилавӣ, характери муносибати байни аъзои оила, меъёрҳои меросгирӣ ва меросдиҳӣ ғайриимкон мегардад.

Умуман, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳеҷ як соҳаи ҳуқуқ ва институтҳои он аз таъсири тасаввуротҳои диниву этикӣ озод набуданд, зеро худи ҳуқуқ ҳамчун системаи меъёрҳо дар ҷомеаи антиқа ва асримиёнагӣ қисми этикаи динӣ шуморида мешуд.

Дар раванди баррасии шаклҳои никоҳ дар Эрон ҳамчун системаи муттасил, муносибатҳои ҳатмӣ ва дигар институтҳои иҷтимоиву ҳуқуқӣ, ҳолатҳои зиёде пайдо мешаванд, ки нақш ва мақоми тасаввуроти динӣ ва этикиро нишон медиҳанд. Мисоли равшан никоҳи стурӣ ба ҳисоб меравад, ки ба пуррагӣ дар тасаввуроти динӣ асос ёфтааст.

Муносибатҳои оилавӣ дар тааддуди издивоҷ ва тартибот асос меёфт, ки дар масъалаи муайян намудани вазъияти муносибатҳои ҳуқуқии дохилиоилавӣ – муносибати байни ҳамсарон, волидайн ва фарзандон, меросгирии молумулк проблемаи муҳим ба ҳисоб мерафт. Пас аз акди никоҳ, зан ба пуррагӣ ба шавҳар тааллуқ дошт ва ҳатто муносибатҳоро бо оилаи худ қатъ менамуд. Занони синфи болоӣ истисно буданд, ки нисбатан мустақил буданд, дорои молумулки муайян буданд, дар фаъолияти хоҷагидорӣ ширкат меварзиданд, молу мулки худро метавонистанд ба фурӯш гузоранд, иваз намоянд, ба иҷора диҳанд, ба касе инъом намоянд. Занони табақаҳои болоӣ имконият доштанд, ки ба коре машғул шаванд, маош гиранд, ки дар натиҷа мустақилии иқтисодии онҳоро таъмин менамуд. Лекин, занон наметавонистанд, ки дар бастани шартномаҳо шоҳид бошанд. Аз тарафи дигар, онҳо метавонистанд шартнома банданд, зеро дорои муҳри худ буданд.

Дар Қонуннома масъалаи муносибатҳои никоҳӣ ва оилавӣ – шаклҳои никоҳ, молу мулки умумии ҳамсарон, масъалаҳои меросии ҳамсарон ба якдигар, мақоми ҳуқуқии фарзандон, васоят ва сарпарастиву парасторӣ, фарзандхонӣ ва мақоми ҳуқуқии онҳо баррасӣ карда шудаанд. Ба хотире ки навъҳои мухталифи никоҳ мавҷуд буд ва аксарияти ҷанбаҳои муносибатҳои оилавӣ мувофиқи он муайян карда мешуданд, то ондозае душворӣ ва мураккабӣ дар фаҳми онҳо мавҷуд аст.

Дар зербоби сеюм – **“Меъёрҳои ҳуқуқии судӣ”** суд ва ҳокимияти судӣ таҳлил карда шудаанд. Суд ва ҳокимияти судӣ дар аҳди бостони мардуми тоҷику форс мақом ва манзалати хосаро доро буд. Ташаккул ва таҳаввули ҳокимияти вижаи судии мардуми тоҷик аз қаъри таърихи давлатдории Пешдодиён то Каёнину Ҳахоманишиҳо дар китобу достонҳои зиёди қадимию асримиёнагӣ ба тарзҳои мухталиф суруда шудаанд.

Дар марҳилаи ҳукмронии Сосониён системаи судӣ хуб ба роҳ монда шуда, баҳри беҳтар ва хубтар намудани фаъолияти судҳо ва судяҳо маҷмӯаҳои мухталифи ҳуқуқӣ ҳамчун роҳнамо барои судяҳо тартиб дода мешуданд. Дар таърихи давлати Сосониён дар муассисаҳои судӣ

ду навъи судяҳо – судяҳои пастмартаба ва баландмартаба амал менамуданд. Даъво, аз рӯи характер, ба он даъвоҳое ки аз тарафи судяҳои пастмартаба ва даъвоҳое, ки аз тарафи судяҳои баландмартаба баррасӣ мегардиданд, ҷудо карда мешуданд. Қайд намудан зарур аст, ки судяҳои баландмартаба, илова бар ин, мақоми аппелятсиониро дошта, дар баррасии такрории парвандаҳо ширкат менамуданд. Судҳои мақоми баланддошта моҳиятан ба сифати судҳои маъмурӣ низ ар қатори судҳои шоҳӣ ва Боргоҳи дод баромад менамуданд. Таркиби судҳо аз котибот ва муфаттишони судӣ иборат буд.

Боҷи судӣ муқаррар гардида буд, тамоми хароҷот барои тартиб додани ҳуҷҷатҳо аз ҷониби тарафҳо пардохт карда мешуданд. Ҳаҷми ниҳоии боҷи судӣ ва хароҷот барои тайёр намудани ҳуҷҷатҳо 95 дирҳам муқаррар гардида буд. Қайд намудан зарур аст, ки дар баррасии масъалаҳо судяҳо як қатор ҳуҷҷатҳоро ба роҳбарӣ мегирифтанд: меъёрҳои Қонуннома; мактубҳои коҳинони олӣ; казусҳои ҳуқуқӣ, яъне ҳолатҳои судӣ ва намунаи ҳуҷҷатҳо.

Зардуштиён ҳангоми амалӣ намудани адолат нисбати ҳолатҳое, ки шоҳидон набуданд ва имкони исботи гуноҳи гумонбаршуда набуд, ба кӯмаки худоён ва фариштагон рӯй меоварданд, зеро онҳо ҳамчун ҳама чизро бинанда ва донанда, медонанд, ки гунаҳкор ва бегуноҳ кист. Аз ин рӯ, барои пешгирии гуноҳи ҷазодиҳии бегуноҳон ва пешгирии қонуншиканӣ дар ҳуқуқи зардуштӣ, гуноҳи гумонбар бо истифода аз унсурҳои табиат исбот карда мешуд. Чунин тартиб, (яъне ҳукми илоҳӣ)-ро зардуштиён ихтироъ накардаанд, балки аз гузаштагонашон мерос мондаанд.

Қабул ва баррасии даъвоҳо, қабули қарорҳо, асосан, ҳуқуқи махсуси судяҳои дунявӣ ба ҳисоб рафта, дар муассисаҳои махсуси судӣ гузаронида мешуданд ва дар тамоми шаҳрҳо ва марказҳои маъмурӣ фаъолият менамуданд. Қайд намудан зарур аст, ки шабакаи чунин муассисаҳо дар натиҷаи ислоҳоти судии Хусрави I Анушервон васеъ гардид.

Мувофиқи Қонуннома ташкили суд, принсипҳои умумии муҳокимаи судӣ, мансабҳои судӣ, шакл ва тартиби муҳокимаи судӣ, тайёрӣ ва гузаронидани раванди судӣ, ҳуҷҷатҳои судӣ, қобилияти соҳибҳуқуқӣ ва намояндагӣ дар суд, тартиби пешниҳоди аризаи шикоятӣ муқаррар карда мешуданд.

Дар мақомоти судӣ ду категорияи судяҳо – судяҳои калон ва хурд фаъолият менамуданд, ки даъвоҳо вобаста ба хусусияти онҳо аз тарафи судяи хурд ё калон баррасӣ мегардиданд. Судяҳои калон, илова бар ин, ҳамчун судяи аппелятсионӣ дар баррасии такрорӣ баромад менамуданд.

Дар як қатор бо суди дунявӣ дар давраи Сосониён, инчунин суди динии магупатҳо фаъолият менамуд, ки ба системаи умумии мурофиаи судӣ дохил мешуд. Дар Қонуннома фаъолияти судҳои дунявӣ ва ҳам судҳои динии магупатҳо таҷассум гардидааст.

Таҳлили меъёрҳои Қонуннома дар баробари шиносоӣ ба ҷавҳари меъёрҳои маъмули ҳуқуқии халқи тоҷик, ба хонанда имкон фароҳам меорад, ки роҷеъ ба мазмуни меъёри ҳуқуқ дар аҳди бостон, табиати ҳуқуқ, тарзи танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқии арзишҳо ва муносибатҳо, усули татбиқи меъёрҳои қонун ва тарзи баргузории мурофиаҳои додгоҳӣ ба таври возеҳ шиносоӣ пайдо намояд.

Дар боби сеюм – **“Табиати ҳуқуқии меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаи Сосониён”** масъалаи ҳуқуқҳои ваколатдоркунанда, ухдадоркунанда ва манъкунанда мавриди омӯзиш ва таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд.

Дар зербоби якум – **“Меъёрҳои ҳуқуқии ваколатдоркунанда”** табиати меъёрҳои ҳуқуқӣ ва тарзи таъсиррасонии онҳо таҳлил карда шудааст. Яке аз масъалаҳои муҳим, ки дар ҳар як системаи ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад, табиати меъёрҳои ҳуқуқӣ ва тарзи таъсиррасонии онҳо маҳсуб мегардад. Миёни ин сифати меъёрҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқии ваколатдоркунанда мавқеи назаррасро ишғол менамоянд. Дар Қонуннома таркиби дастгоҳи идоракунӣ дар маҳалҳо ва ваколату ухдадориҳои мансабдорон қисман муқаррар гардидааст, ки дар миёни меъёрҳои танзимкунандаи ин гурӯҳи муносибатҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои ваколатдоркунанда ва ҳуқуқдиҳанда кам нестанд.

Қисмҳои алоҳидаи он ба ҷанбаҳои мухталифи ваколатҳои ҳуқуқии судяҳо ва ҳам шахсони мансабдор, ки дар ихтиёри онҳо заминҳои давлатӣ ва шоҳӣ, ваколати воридот ба хазина, молумулки ибодатгоҳҳо ва воридоти маблағу даромадҳо ба хазинаи он қарор доштанд, бахшида шудааст. Қайд намудан зарур аст, ки аксарияти сохторҳо, ки дар марказ мавҷуд буданд, дар маҳалҳо такрор мешуданд. Ҳокимон вазир ва дарбори худро доштанд. Идоракунии давлатӣ дар маҳалҳо ба мақомоти идоракунии динӣ, молиявӣ, ҳарбӣ ва судӣ ҷудо мегардиданд. Аҷиб он аст, ки дар ҳамон аҳди қадим ҷудошавии ҳокимияти давлатиро дар сатҳи маҳал эҳсос мекунем.

Қишрҳои мухталифи аҳолӣ ба фатво ва гуфтаҳои мӯбадон итоат ва пайравӣ менамоянд, зеро онҳо муҷоз ва маъмури тарзи иҷрои арзиш ва фармонҳои динӣ ба ҳисоб мераванд. Яъне, тамоми масъалаҳои динии мавҷуда, бо истифода аз арзишҳо ва унсурҳои зардуштия тасниф карда мешуданд. Дар ин самт маҳз мӯбадон нақши муайян дошта, арзишҳои диниро тасниф менамоянд, қишрҳои мухталиф ба ин таснифотҳо итоат ва пайравӣ менамуданд.

Ваколати варсардор аз иҷрои вар ва анҷоми ташрифоти динӣ дар мавриди вар ва қироати оёти муқаддас, навиштан, сабти аснод роҷеъ ба вар буда, мувazzаф ба анҷоми ҳар гуна маъмуриятест, ки аз тарафи қозӣ дар ин маврид ба ӯ муҳаввал шудааст. Ваколати умано ва устондорон вуҷуҳ ё ашёе, ки аз мардум аз тарафи маҳкама дарёфт менамоянд, онро нигоҳдорӣ менамоянд, дар ҳолатҳои зарурӣ ба соҳибони онҳо мустарад доранд ва ҳар гоҳ аз мақомоти болотар ба онҳо амр шавад, ки ба фурӯш расонанд, бояд бо камоли садоқат онро анҷом диҳанд ё дар мавқеи истирдоди ашё бояд таваҷҷуҳ кунанд, ки молики аслӣ баргардад.

Талаботҳои мансабдори хазинавӣ нисбати пардохти андоз, инчунин амалҳои ӯ, ба монанди мусодира намудани қитъаи замин, метавонистанд боиси шикоят тариқи даъвои шаҳрвандӣ гардида, предмети мурофиаи судӣ бошад. Дар чунин ҳолат даъвогар шахси воқеӣ буда, ҷавобгари хазина аст, ки бо амаркар намояндагӣ карда мешавад.

Таҳлили ин матни Қонуннома нишон медиҳад, ки оморгар бо муайян намудани арзиши молу мулк, интиқоли он, масъалаҳои мухталифи додугирифти молу мулк ваколатдор буда, дар ҳолати пайдо шудани чунин зиддияту мухолифатҳо, онҳоро танзим ва ҳал менамояд. Қайд карда шудааст, дар мавриди пайдо шудани даъво нисбати молу мулк, оморгар онро бартараф менамояд, ҷаримаи муайянро аз тарафҳо меситонад. Аз ҳамин хотир, зарур аст, ки оморгарон дар фанни муҳосибот маҳорати комил дошта бошанд.

Дар зербоби дуюм – **“Меъёрҳои ҳуқуқи уҳдадоркунанда”** масъалаи уҳдадоркунӣ мувофиқи меъёрҳои Қонуннома баррасӣ гардидаанд. Дар давраи ҳукмронии Паҳлавиёну Сосониён ҳуқуқи уҳдадоркунанда ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи шахсӣ рушд менамояд, ки мо онро дар матни Қонуннома мушоҳида менамоем. Хусусиятҳои асосии ҳуқуқи уҳдадоркунанда коркарди шаклҳои бастани шартнома ва ба расмият даровардани уҳдадориҳо, қайди хаттии онҳо, пайдо шудани ҳуҷҷати шартномавӣ; воситаҳои мухталифи таъмини иҷроиши шартнома; ҳимояи судии тарафҳои шартномаро пешниҳод менамуд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар асоси рушди ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ доираи истифодаи ҳуқуқи уҳдадоркунанда низ васеъ гардид. Матнҳои Қонуннома имконият медиҳанд, ки доираи истифодаи ҳуқуқи уҳдадоркунанда дар давраи ҳукмронии Сосониён ба таври равшан ошкор карда шавад.

Дар давраи Сосониён шартномаи хаттӣ мавқеъ пайдо намуда, асосан дар шартномаҳо нисбати молу мулки ғайриманқул, қарздиҳӣ, муомилоти таъсискунанда мавриди истифода қарор дода мешуд ва дар ин самт мавқеи шартномаи шифоҳиро танг намуда буд. Лекин ин маънои

онро надошт, ки дар ин давра аз истифодаи шартномаи шифоҳӣ пурра даст кашида бошанд. Ҳарчанд мавқеи шартномаи шифоҳӣ маҳдуд гардида бошад ҳам, он дар муомилоти тиҷоратӣ ва амалҳои ивазкунии молу мулки манқул мавриди истифода қарор дода мешуд. Қайд намудан зарур аст, ки шакли шифоҳии шартнома ҳатто дар раванди тайёр намудани шартномаи хаттӣ истифода шуда, пеш аз он амалӣ карда мешуд. Дар матнҳои Қонуннома шартномаҳои шифоҳӣ низ мушоҳида карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шартномаҳои хаттӣ боиси коркарди навъҳои мухталифи ҳуҷҷатҳои дақиқи шартномавӣ гардида, дар соҳаҳои мухталиф мавриди истифода қарор дода мешуд.

Таҳлили Қонуннома ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳолати иҷро нагардидани шартнома аз ҷониби тарафҳои шартнома товон ё худ ҷарима пешбинӣ гардида буд. Ҳаҷми товон дар асоси зарар ё зиёни расонидашуда дар асоси иҷро нагардидани шартнома муайян карда мешуд. Ҷониби шартномаро иҷро накарда, илова бар ин баробари ҳаҷми товон ба хазинаи шоҳ низ маблағ пардохт менамуд. Илова бар ин, дар ҳолати вайрон иҷро гардидани шартнома аз ҷониби яке аз тарафҳои шартнома ҷуброн низ истифода карда мешуд. Қайд намудан зарур аст, ки товон ва ҷуброн ба ҳуҷҷати шартнома ворид карда мешуданд, ки ба тарафҳо имконият медод, ки дар ҳолати иҷро нагардидани шартнома ба суд ё муассисаҳои дахлдор мурочиат намояд. Аз ҷониби дигар пешбинӣ намудани товони зарар худ кафолати иҷрои он баромад мекард.

Дар Қонуннома шаклҳои муайяни кафолатдиҳии иҷроиши шартномаи қарз таъкид карда шудааст: гузоштани гарав аз тарафи қарзгиранда; кафилият; зиёд гардидани фоиз, агар қарз дар муҳлати муқарраргардида пардохт нагардад; мавҷуд будани товон; қонеъ намудани қарздиҳанда аз молу мулки қарзгиранда, ки ба маблағи қарз баробар буда, аз тарафи худи қарздиҳанда интихоб карда мешавад.

Дар Қонуннома шаклҳои муайяни кафолатдиҳии иҷроиши шартномаи қарз таъкид карда шудааст: гузоштани гарав аз тарафи қарзгиранда; кафилият; зиёд гардидани фоиз, агар қарз дар муҳлати муқарраргардида пардохт нагардад; мавҷуд будани товон; қонеъ намудани қарздиҳанда аз молу мулки қарзгиранда, ки ба маблағи қарз баробар буда, аз тарафи худи қарздиҳанда интихоб карда мешавад.

Қобилияти соҳибҳуқуқии ҷонибҳо шарти зарурӣ ва ҳатмии бастани шартномаҳо ба ҳисоб меравад. Нафароне, ки аз қобилияти ҳуқуқдорӣ маҳрум мебошанд, шартнома оид ба қарз танҳо дар ҳузури парастор баста мешуд. Шахсони ҳуқуқӣ низ метавонанд ба сифати қарздиҳанда баромад намоянд.

Дар зербоби сеюм – **“Меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда”** масъалаи меъёрҳои манъкунанда, ки дар Қонуннома баррасӣ гардидаанд, таҳлил

карда шудааст. Яке аз масъалаҳои муҳим, ки хосси тамоми низомҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда ба ҳисоб меравад. Ин намуди меъёр ва пасманзари ҳуқуқии онҳо одатан дар муносибатҳои ҳуқуқии хусусияти ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунидошта зуҳур менамоянд. Дар доираи меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда, иҷро намудани амали муайян манъ карда мешавад, дар ҳолати иҷро намудани он ҷазои муайян пешбинӣ карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки чунин меъёрҳо дар доираи меъёрҳои ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи оилавӣ ва ҳуқуқи судӣ низ амал менамоянд.

Дар доираи ҳуқуқи оилавӣ, як қатор меъёрҳои ҳуқуқии манъкунанда мавриди истифода қарор дода шудааст. Монеаҳои қонунии мавҷуда дар акди никоҳ ба ҷавонони ашрофзода никоҳро бо духтарони одӣ манъ менамуд. Никоҳи зани озод бо ғулом бо даъвои хешовандон бекор карда мешуд.

Таҳлили матнҳои Қонуннома нишон медиҳад, ки зан наметавонад ҳамчун шоҳид баромад намояд. Яъне, дар алоҳидагӣ ҳамчун шоҳид баромад намудани зан манъ аст. Ӯ метавонад танҳо дар ҳузури шавҳар ва ё парастори худ дар мурофиаи судӣ шоҳидӣ диҳад.

Меъёрҳои ҳуқуқи манъкунанда нисбат ба ғуломон бештар мушоҳида карда мешавад. Ситам ё озурдани ғуломзан мувофиқи матнҳои Қонуннома манъ карда шудааст, масалан дар фасли чаҳорум, банди 3 чунин омадааст, ки зани ғулом (каниз) –ро нашояд зад ё зиёд озурд ё ба ӯ ситам равон донист. Молик ё оғое, ки чунин амалро иҷро мекунад муставҷиби уқубат буда, амали ӯ ҷурм ҳисобида мешавад.

Дар Қонунномаи Сосониён меъёрҳои мухталифи манъкунанда ҷойгир карда шудаанд, ки дар ҳолатҳои зарурӣ ин ё он амалро маҳдуд ё манъ менамояд ва ин манъкуниҳо дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ воситаи муассири кашфи ҳақиқат ва адолат баромад мекарданд. Манънамоиҳо дар самти ҳуқуқи ҷиноятӣ, оилавӣ, ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи судӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Як хусусияти хоссаи Қонуннома дар он аст, ки меъёрҳои ҳуқуқи манъкунанда дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бениҳоят банизом ва мантиқӣ истифода шудаанд, ки вуҷудашон на аз маҳдудияти ҳуқуқҳо, балки шаҳодати одилии низом ва сохтори ташкилкардаи ниёгони мост.

Хулоса. Дар таърихи мардуми тоҷику форс, оид ба ҳаёти иҷтимоӣ ва санъат дар давраи ҳукмронии Сосониён миқдори зиёди сарчашмаҳо мавҷуданд, нашрияҳои зиёди маводҳои археологӣ ва эпиграфӣ ҷой доранд. Аммо, таҷассуми ҳуқуқ ва институтҳои ҳуқуқӣ, сохтор ва институтҳои ҷамъиятӣ ба таври рӯякӣ ва содда мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд, ки ба мавҷуд набудани сарчашмаҳои зарурӣ ва ифодаи забонии сарчашмаҳои мавҷуда алоқаманд аст **[2-М].**

Дар доираи таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои ҳуқуқии давраи Сосониён мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд, ки дар далелҳо ва матнҳои алоҳидаи “Қонунномаи Сосониён” асос ёфтааст. “Қонунномаи Сосониён” ин талфифаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки аз тарафи Фаррухмард писари Баҳром, ҳамасри Хусрави II Парвиз тартиб дода шудааст, роҳнамои ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои давраҳои пешина мебошад. Маҷмӯаи мазкур тақрибан соли 620 тартиб дода шудааст. Гарчанде он ҳамчун меъёри кодексӣ эътироф намегардад, лекин дар он ҳодисаҳои ҳуқуқӣ, ки ба соҳаҳои мухталиф ва институтҳои ҳуқуқ бахшида шудаанд, ҷамъоварӣ шудаанд. Таъйиноти асосии он роҳнамо барои судяҳо ва фаъолияти ҳаррӯзаи онҳо ба ҳисоб мерафт **[1-М].**

Институтҳои иҷтимоӣ, ки хосси давраи парфянӣ буданд, бо тағйирпазирии муайян дар давраи ҳукмронии Сосониён низ фаъолият менамуданд. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ тамоми аҳолӣ ба ду гурӯҳ: аъзои комилҳуқуқи ҷамоаҳо ва шахсони камҳуқуқ, аз он ҷумла ғуломон тақсим гардида буданд. Дар як қатор бо ин тақсимот ба қишри рӯҳониён, ҷанговарон ва дигар одамони озод, ба монанди деҳқонон, косибон ва тоҷирон мавҷуд буд.

Ба сифати сарчашмаҳои таърихии омӯзиши давлати Сосониён, пеш аз ҳама, навиштаҷотҳои паҳлавӣ баромад менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки як қатор навиштаҷотҳо бо фармони шоҳони Сосонӣ, масалан, Ардашери I, Шапури I тартиб дода шуда, бо ду забон – паҳлавӣ ва юнонӣ навишта шудаанд. Илова бар ин, навиштаҷотҳои паҳлавӣ, ки ба ҳокимони бузурги давлатӣ, ашрофзодагон тааллуқ доранд, то ба имрӯз омада расидаанд **[4-М].**

Сабаби асосии тартиб додани Қонунномаи Сосониён ғайриимкон гардидани истифодаи минбаъдаи як қатор меъёрҳои “Авесто“ ва дигар маҷмӯаҳои ҳуқуқӣ дар асоси номутобиқати онҳо ба муносибатҳои нави пайдошуда, ба ҳисоб меравад. Мувофиқи мазмуну мундариҷа меъёрҳои Қонунномаи Сосониён масъалаҳои муносибатҳои оилавӣ, шаклҳои никоҳ, бастани шартнома ва истифодаи навъҳои гуногуни он, масъалаҳои мерос ва меросгирӣ, парасторӣ, ҷиноятдкорӣ ва ҷазоро фарогир аст **[2-М].**

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳудуди империяи Сосониён сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқ амал менамуданд. Сарчашма ва заминаи асосии ҳуқуқӣ Авесто ва дигар сарчашмаҳо ба ҳисоб мерафтанд. Дар давраҳои баъдӣ ба Қоннунома ба он миқдори муайяни иловаҳо ворид карда шуданд, ки дар “Хурд Авесто” таҷассум гардидаанд. Меъёрҳои Авесто ба пайдоиши дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, ки дар услубҳои мухталиф пайдо шудаанд, таъсири ҷиддӣ расонидаанд, масалан, “Китоб оид ба амалҳои Ардашер”, “Китоб оид ба ҳукмронӣ”, “Мактуби Тансар” ва ғайраҳо зери таъсири қавии Вандидод шакл гирифтаанд **[6-М].**

Яке аз сарчашмаҳое, ки дар он меъёрҳои муайяни сохтори иҷтимоӣ–сиёсӣ дарҷ гардидааст, “Мактуби Тансар” ба ҳисоб меравад. Тақрибан дар асри VI дар услуби андарз тартиб дода шудааст, ки дар он марҳилаи ҳукмронии Сосониён яке аз услубҳои паҳнгардида ба ҳисоб мерафт. Авесто ҳамчун сарчашмаи асосии зардуштия ва манбаи аслии шаклгири Қонуннома баромад менамояд.**[5-М].**

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Мувофиқи Қонуннома ташкили суд, принсипҳои умумии муҳокимаи судӣ, мансабҳои судӣ, шакл ва тартиби муҳокимаи судӣ, тайёрӣ ва гузаронидани раванди судӣ, ҳуҷҷатҳои судӣ, қобилияти соҳибҳуқуқӣ ва намояндагӣ дар суд, тартиби пешниҳоди аризаи шикоятӣ муқаррар карда шудаанд.

Дар мақомоти судӣ ду категорияи судяҳо – судяҳои калон ва хурд фаъолият менамуданд, ки даъвоҳо вобаста ба хусусияти онҳо, аҳаммиятнокии онҳо аз тарафи судяи хурд ё калон баррасӣ мегардиданд. Судяҳои калон, илова бар ин, ҳамчун судяи аппелятсионӣ дар баррасии такрорӣ баромад менамуданд **[4-М].**

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки дар ҳар як системаи ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад, масъалаи меъёрҳои ҳуқуқии ваколатдоркунанда ба ҳисоб меравад. Ин гурӯҳи меъёрҳо бештар дар самти ташкили ҳокимияти далватӣ дар марказ ва маҳалҳо, ташкили фаъолияти судӣ бештар зуҳур мекарданд. Дар Қонуннома таркиби аппарати идоракунӣ дар маҳалҳо ва ваколату уҳдадориҳои мансабдорон қисман муқаррар гардидааст. Қисмҳои алоҳидаи он ба ҷанбаҳои мухталифи ваколатҳои ҳуқуқии судяҳо ва ҳам шахсони мансабдор, ки дар ихтиёри онҳо заминҳои давлатӣ ва шоҳӣ, воридот ба хазина, молумулки ибодатгоҳҳо ва воридот ба хазинаи он қарор доштанд, бахшида шудааст. Қайд намудан зарур аст, ки аксарияти сохторҳо, ки дар марказ мавҷуд буданд, дар маҳалҳо такрор мешуданд. Ҳокимон вазир ва дарбори худро доштанд. Идоракунии давлатӣ дар маҳалҳо ба мақомоти идоракунии динӣ, молиявӣ, ҳарбӣ ва судӣ ҷудо мегардиданд **[6-М].**

МАЗМУНУ МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР МАВОДИ ИНТИШОРИИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ДАРҶ ШУДААНД

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М]. Ҳоҷиев, М.С. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии бисёрникоҳӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ ва пасошӯравӣ [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – № 2/7. – С. 255–259.

[2-М]. Ҳоҷиев, М.С. Меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ дар қонуномаи Сосониён [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – № 10. – С. 222–226.

[3-М]. Ҳоҷиев, М.С. Хусусиятҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ дар қонунномаи Сосониён [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – № 4. – С. 201-204.

[4-М]. Ҳоҷиев, М.С. Қонунномаи Сосониён ҳамчун сарчашмаи таърихӣ ва ҳуқуқӣ [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – № 9. – С. 203–208.

[5-М]. Ҳоҷиев, М.С Шартҳо ва тартиби бастани никоҳ дар Байнаннаҳрайни Бостон (таҳқиқи таърихию ҳуқуқӣ) [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – № 4 (28). – С. 40-44.

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои даврӣ чоп шудаанд:

[6-М]. Ҳоҷиев, М.С. Таъсири бисёрникоҳӣ ба муносибатҳои оилавӣ [Матн] / М.С. Ҳоҷиев // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон, аспирантон, магистрону унвонҷӯён ва донишҷӯён бахшида ба 27-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Донишгоҳи давлатии Данғара, 27-30-юми апрели соли 2018). – Данғара, 2018. – С. 181-186.

ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ТДУ:340+9(575.3)
БКБ:67,3+63,3(2Т)
Ҳ–88

На правах рукописи

ХОДЖИЕВ МУХИДДИН СОХИБКУЛОВИЧ

САСАНИДСКИЙ СУДЕБНИК КАК ПРАВОВОЙ ИСТОЧНИК: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
Диссертации на соискание ученой степени
Кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история правва и государства; история правовых и политических учений (юридические науки)

Душанбе -2021

Работа выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель:	**Холикзода Абдурахим Гафор** –доктор юридических наук, профессор, кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета
Официальные оппоненты:	**Бободжонзода Исрофил Хусейн** – доктор юридических наук, заведущий отделом Института философии, политологии и права имени А.М. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана
	Кенджаев Шухратджон Юсуфович – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета ТГУПБП
Оппонирующая организация:	ОУВПО «Академия государстенного управления при Президенте Республики Таджикистан» (г.Душанбе).

Защита диссертации состоится 5 октября 2021 г. в 11:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-002 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал диссертационного совета юридического факультета.

С диссертацией можно ознакомиться на сайте **www.tnu.tj** и в центральной научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,17).

Автореферат разослан «____» ____________ 2021 г.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор юридических наук, профессор **Азиззода У.А.**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования состоит в том, что на основе отдельных фактов и текстов Сасанидского Судебника исследуются правовые аспекты периода правления Сасанидов. «Сасанидский Судебник» - это сборник правовых норм, разработанный Фаррухмардом, сыном Бахрома, современником Хусрава II Парвиза, и является юридическим справочником и образцом юридических документов предыдущих периодов.

Книга была написана около 620 года. Хотя он не признан кодексом, он содержит правовых явлений, посвященных различным областям и институтам права. Основной целью было руководство для судей и их повседневной деятельности.

Сасанидский Судебник содержит около тысячи судебных и административных решений по различным вопросам. Другие сборники, названия которых отражены в самой книге, были использованы при составлении Судебника. Однако основным источником составления Судебника было решение официальных властей, сохранившее свою юридическую силу, мнение судей и авторитетных юристов практиков.

Основная причина составления этой книги - невозможность дальнейшего применения ряда норм Авесты и других предыдущих правовых сборников, несовместимых с вновь сложившимися отношениями. По содержанию положения «Сасанидского Судебника» охватывают вопросы семейных отношений, форм брака, использования различных видов договоров, вопросы наследования, опеки, преступления и наказания.

Следует отметить, что этот источник упоминается в научных кругах под названиями «Сасанидский Судебник», «Зороастрийский культурный закон», «Мотикон тысяча додистон (дадастон)», «Книга тысячи судебных решений» и другие.

О существовании столь важного наследия таджикско-персидского народа – Сасанидского Судебника европейцы узнали в трудах ученого ирановеда - Дж. Дарместера в 1887 году. В 1973 году армянский исследователь А.Г. Переханян издал русского перевода Судебника, на основе которого русскоязычные читатели познакомились с этим ценным таджикско-персидским наследием. После перевода Сасанидского Судебника на персидский язык со стороны Мубада Рустама Шахзоди в 1949 году таджикский и персидский народы получили возможность ознакомиться с ее полным текстом.

В истории государственности таджикско-персидского народа правление династии Сасанидов длится почти четыре столетия, закончив-

шись завоеванием страны арабами. Имеется большое количество источников по общественной жизни и искусству, много публикаций археологических и эпиграфических материалов. Большое внимание уделялось изучению религии - как зороастризма, так и других религиозных движений, действовавших в Империи Сасанидов. Политической истории империи Сасанидов посвящено большое количество исследований, в том числе работы общего хаарактера.

Однако в этих исследованиях практически отсутствует опысание права и правовых институтов, а структура и публичные правовые институты четко не представлены. Конечно, это имеет свои причины. Государство Сасанидов имело особую репутацию на международной арене этого периода, его политическая роль в качестве противника римского императора, а затем Византии привлекала внимание историков. Таким образом, исторические и политические факты государства Сасанидов изучены лучше и глубже, чем других сферы, в том числе правовая система.

В сегодняшних условиях очень сложно оценить важность раскрытия социальных и правовых реалий, существовавших на обширной территории на протяжении веков. С другой стороны, такая ситуация ограничивает возможность сравнительно-исторического исследования права и не позволяет отдельно оценивать вклад империи Сасанидов в становление социальных и правовых институтов исламской цивилизации.

Изучение и рассмотрение Судебника дает возможность пролить свет на различные аспекты государства Сасанидов с точки зрения права. Фактически, Судебник и ее правовые методы с точки зрения науки истории права освещают величие предков таджикско-персидского народ в ходе истории. Способы и средства регулирования и разрешения деликатных юридических вопросов, раскрытие правды в неотложных семейных делах, имущественных спорах, социальных конфликтах, защита прав человека, судебное разбирательство, уважение роли и статуса судебной власти являются свидетельством развитой правовой культуры таджикско-персидского народа.

Изучение и рассмотрение Судебника является актуальным в сегодняшнем контексте, что делает выбор данной темы с историко-правовой точки зрения неизбежным. Изучение и рассмотрение Судебника и других правовых источников периода Сасанидов - это не только необходимое действие, но и предмет гордости и самосознания нации, дающий мощный импульс развитию творческого потенциала нации.

Связь работы с научными программами (проектами) и темами. Диссертация подготовлена в соответствии с планом исследований кафедры правоохранительной деятельности Дангаринского государственного университета. «Основы истории государственности и возрождения правовых предпосылок с сасанидского периода» - это название, в рамках которого представлен данная диссертация.

Степень научной разработанности темы. В истории государства и права Республики Таджикистан нет комплексного исследования, в котором изучались бы все аспекты и вопросы Сасанидского Судебника. Общие вопросы государственного устройства, политические, социально-экономические вопросы период правления Сасанидов, история династии Сасанидов рассмотрены со стороны некоторых ученых, как В.И. Авдиев, И.С. Брагинский, М. Бойс, М. Гаджиев, У. Гафарова, Дж. Дармастетер, М.А. Данамаев В Г Луканин, С. Дашков М М Дяконов, Г.Р. Исфанпур. А.И. Колесников, А. Периханян, А. Кристенсон, Ф. Тохиров, А. Холиков[1].

Такие ученые, как Дж. Дарместетер, А. Периханян, А. Холиқзода, М. Бойс, С.А. Зокирова, Б. Сарсухани, Ф. Хушанг и другие обращали внима-

---

[1] Авдиев В. И. История Древнего Востока. - М., 1970; Брагинский И. С. Древнеиранская литература.// История всемирной литературы. Т. 1. - М., - 1983; Boyce M. Middle Persian literature. Handbuch d.Orientalistik. von B.Spuler, I Abt. Bd.2 Abschhnitt, Leif. I. Leiden-Koln, 1968; Гаджиев М.С. К вопросу о местоположении сасанидского города Шахристан-и Йездигерд // Древние и средневековые археологические памятники Дагестана, 1980; Гафарова. У. Вопросы морали в религиозно-мифологических концепциях Востока//Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. - Душанбе, 2003. Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. М., 1980; Дашков С.Б. Цари царей - Сасаниды. Иран 3-7 вв. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях / С.Б. Дашков. М.: СМИ-Азия, 2008; Дьяконов М.М. Очерк истории Древнего Ирана. М., 1961; Инсафпур Г.Р. История экономической жизни сельского населения и социальных слоев Ирана с доисторических времен до конца Сасанидского периода. – Андиша; Колесников А.И. Иран в начале XVII века // Палестинский Сборник. Вып. 22 (85). –Л., 1970; Луконин В.Г. Древний и раннесредневековый Иран. Очерки истории культуры. –М., 1987; Луконин В. Г. Культура Сасанидского Ирана. Иран в III-V вв.: Очерки по истории культуры. – М.: Наука, 1969; Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М., 1983; Тахиров Ф.Т. Гражданско-правовые нормы и институты Авесты и зороастризма / Ф.Т.Тахиров, А.Г.Халиков // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003; Халиков А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права // Бизнесс в законе. 2013. № 6; Холиков А. Г. История государство и права Таджикистана. -Душанбе, 2002; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). –Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005; Darmeeter T. Revue Critique d’Histoire et de Litterature. Nouv.serie, t. XXIV, 1887, -P. 425-427; West E. Grundriss der Iranischen Philologie. – Strassburg, 1896, P. 116-117.

ние на изучении и рассмотрении правовых вопросов в период правления династии Сасанидов.[2].

Одним из основных исследований Сасанидского Судебника является работа армянского ученого А.Г. Периханяна – "Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды"[3] в котором изучается и анализируется различные аспекты Судебника. В данном исследовании автор акцентирует внимание на права личности, социальной структуре, семье, семейном имуществе и наследственном праве, праве должника, правонарушении и преступлении, судебном разбирательстве. Это исследование является научным выражением социальных и правовых институтов, охватывающих период со II века до н.э. по VII век, в основном опирается на Сасанидский Судебник, и использованию других парфянских текстов, политических документов, и исследования зарубежных ученых.

В предисловии к переводу «Сасанидского Судебника», переведенному на русский язык армянским исследователем А.Г. Периханяном, приведены подробные сведения об авторе произведения, юридических источниках, характере текста и его источниках, перечень разделов Судебника. Иранский ученый Мубад Рустами Шахзоди перевел текст Судебника с парфянского на персидский язык.

Другой автор, детально и всесторонно изучивший Сасанидский Судебник, является таджикский исследователь А.Г. Холикзода, который опубликовал «Краткое изложение Сасанидского Судебника»[4]. В этом исследовании представлена информация о судебных решениях и юридических заключениях древних таджикских юристов от авестийского периода до конца сасанидского периода. Автор дает подробную информацию о правовой природе Судебника, его политическом, правовом и историческом значении, источниках текста и его использовании, месте и времени применения его норм, значении источника с точки зрения самопознания.

---

[2] Darmeeter T. Revue Critique d'Histoire et de Litterature. Nouv.serie, t. XXIV, 1887, -P. 425-427; West E. Grundriss der Iranischen Philologie. – Strassburg, 1896; Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М., 1983; Переханян А.Г. Сасанидский Судебник. "Книга тысячи судебных решений" . –Ереван, 1973; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). –Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005; Холиқзода А.Ғ. Мухтасари қонунномаи Сосониён. –Душанбе: "ЭР-граф", 2015; Boyce M. Middle Persian literature. Handbuch d.Orientalistik. von B.Spuler, I Abt. Bd.2 Abschhnitt, Leif. I. Leiden-Koln; Закирова, С.А. Особенности правового регулирования брачного правоотношения // Власть закона. 2015. № 4 (24); Сарухани Б. Введение в социологию семьи. - Тегеран: Кайхан; Хушанг Фархуджаста. Семья в Иране. - СПб., 2008.

[3] Периханян А. Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М., 1983.

[4] Холиқзода А.Ғ. Мухтасари қонунномаи Сосониён. –Душанбе: "ЭР-граф", 2015

В диссертационном исследовании, сделана попытка унифицировать правовые нормы Судебника на основе сведения Судебника и исследованиях указанных авторов, и по отдельности рассматривать вопросы гражданского права, семейного права, судебного права, обязательный закон и запретительный законы Судебника.

Объектом исследования являются нормы гражданского права, семейного права, судебного права и др., которые собранны и закрепленные в Сасанидском Судебнике.

Предмет исследования: историко-правовое исследование и анализ Сасанидского Судебника, правовых основ и источников его возникновения, норм гражданского, семейного, судебного права.

Цель и задачи исследования. Целью научного исследования является исторический, правовой и теоретический анализ правовых норм Сасанидского Судебника.

Для решения данной цели были поставлены следующие **исследовательские задачи**:

- изучение и рассмотрение социально-экономических отношений Сасанидской империи;
- исследование факторов и политических основ разработки Сасанидского Судебника;
- анализ источников и основных правовых основ появления Сасанидского Судебника;
- освоение норм гражданского права Сасанидского Судебника;
- ознакомление и анализ норм семейного права, усыновления, опеки, наследования, собранных и закрепленных в Сасанидском Судебнике;
- рассмотрение судебных норм Судебника;
- определение специфических особенностей обязательных правовых норм, Сосонидского Судебника;
- раскрытие специфики запрещающих правовых норм Сасанидского Судебника.

Методологические основы исследования. В процессе исследования автор опирался на общепринятые научные методы, в первую очередь, на диалектический и основанные на нем современные общенаучные и частнонаучные методы, разработанные в юридической науке и практике. Наиболее распространёнимы из них являются конкретно-исторический, формально-логический, систематический, сравнительно-правовой, формально-правовой методы анализа и др.

Теоретической базой исследования являются научные труды в области истории и теории государства и права, гражданского права, семейного права, судебного права, истории сасанидского периода, правовой системы сасанидского государства, источников античности.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые в юридической науке страны проводится комплексный историко-правовой анализ правовых норм Сасанидского Судебника.

Научная новизна исследования отражается в следующих аспектах:

- период правления Сасанидов - один из важнейших периодов в истории таджикско-персидского народа. Политические и исторические исследования рассмотрели различные аспекты развития государства и государственности на данном этапе. Однако правовые аспекты и правовая система государства Сасанидов до конца не изучены. Таким образом, изучая факторы и политические основы появления Судебника, осуществлена комплексное изучения и рассмотрения политико-правовой системы государства Сасанидов;

- на сегодняшний день нет единой позиции авторов относительно происхождения и развития Сасанидского Судебника. Авторы по-разному, опираясь на разные источники, обсуждают историю разработки, источники и правовые основы появления Судебника. В этом исследовании была предпринята попытка всесторонне изучить и проанализировать источники, а также правовую и политическую основу появления Сасанидского Судебника с использованием различных источников;

- общие сведения о периоде правления Сасанидов даются в историко-правовых исследованиях. В этом исследовании были предприняты усилия для изучения и обсуждения норм гражданского права, норм семейного права и судебные нормы, закрепленных в Сасанидском Судебнике. В связи с этим нормы гражданского права, нормы семейного права и судебные нормы рассматриваются отдельно, и в совокупности, на основе текста Сасанидского Судебника, ряд других правовых источников периода Сасанидов, а также в трудах отечественных и зарубежных исследователей;

-анализ показывает, что прововые нормы полномочия, правовые нормы должника и нормы запрета, выраженные в сасанидском законе, рассматривались разными исследователями раздельно и выборочно. Однако сравнительно обширное и всестороннее исследование этих критериев до сих пор не проводилось. В этом исследовании впервые была предпринята попытка всесторонне охарактеризовать права уполномоченного, природу правовых норм обязательства и характеристики запрещающих правовых норм Сасанидского Судебника.

К защите представлены следующие **научные положение**, которые представляют **новизну** диссертационного исследования:

1. Привлекают внимание аспекты развития социально-экономических отношений империи Сасанидов. Империя Сасанидов просуществовала четыреста лет в течение которого наблюдалась экономическая, социальная и культурная развитая. Изначально правовые нормы Авесты были основными и служили источником для составления юридиче-

ских сборников. Основной причиной разработки Судебника была невозможность дальнейшего применения ряда положений Авесты и других правовых основ из-за их несовместимости с новыми отношениями. По содержанию положения Сасанидского Судебника охватывают вопросы семейных отношений, форм брака, заключения и использования различных видов договоров, вопросы наследования и ухода, опеки, преступления и наказания.

2. Существующие юридические сборники, названия которых упоминаются в Судебнике, широко использовались при составлении данного сборника. На основе анализа текста Судебника выделяются две основные группы нормативных источников. Первая группа источников воплощает традиционные правовые положения, закрепленные в юридических версиях Авесты, особенно в парфянских комментариях к этим версиям. Вторая группа - это мнение юристов, королевские указы, судебные решения, вынесенные в суде.

3. Нормы гражданского права, действовавшие на этом этапе, обычно закреплялись в обычном законе и частично в Сасанидском Судебнике. Действующий закон установил ряд правил, регулирующих государственную, церковную, частную и феодальную собственность. Согласно сасанидским источникам, суверенитет и независимость народа зависели не только от его состояния свободы, но и от его семейного статуса, возраста и даже религиозной принадлежности.

4. Существовали различные формы брака - полные, неполные, временные, от которых зависели права женщин и детей, рожденных в таких семьях, а также процесс расторжения брака. Соответственно, родство тоже считалось важным. Неверность считалась не только несчастьем, но и грехом.

5. В соответствии с положениями Судебника были выявлены и рассмотрены организация суда, общие принципы судебного разбирательства, позиции судей, формы и процедуры судебного разбирательства, подготовка и ведение судебного разбирательства, судебные документы, правоспособность и представительство в суде, порядок подачи обращения в суд. В судебной системе есть два типа судей - судьи низшего ранга и судьи высокого ранга. Судебный процесс по своему характеру делился на те, которые рассматривались судьями низшей инстанции, и те, которые рассматривались судьями более высокой инстанции. Следует отметить, что на повторном рассмотрении дела, помимо апелляционной инстанции, действовали высокопоставленные судьи.

6. В Судебнике отдельная часть посвящена различным вопросам, связанным с законными полномочиями судей и должностных лиц, ведавших государственными и королевскими землями, входом в казну, имуществом культовых сооружений и входом в его казначейство. Это были аста-

ры, которые отвечали за управление землей и королевской собственностью, а амаргары были государственными финансовыми чиновниками, управляющими собственностью храмов. Эти должностные лица отвечали за расчет и сбор налогов и определение штрафов, а также за конфискацию собственности и хранение ее в королевской казне или храме. Кроме того, закон регулирует не только административные и казначейские обязанности этих государственных должностных лиц, но и их полномочия участвовать в судебном процессе в качестве представителей соответствующих юридических лиц - казначейства и храмов.

7. Каждый тип контракта имел определенные обязательства. Однако право должника не существовало в авестийской общине, поэтому договор и контроль за его реализацией осуществлялись в рамках нормального права. Невыполнение этого требования считалось неэтичным и даже религиозным грехом. Поэтому страх быть признанным виновным был залогом гарантия исполнения обязательств. В период правления Сасанидов ситуация изменилась, права должника развивались как неотъемлемая часть прав личности. Основными особенностями прав должника являются разработка форм заключения договора и регистрации обязательств, их письменное оформление, внешний вид договорного документа; различные средства обеспечения исполнения контракта; обеспечивала судебную защиту сторон договора.

8. Сасанидский Судебник содержит различные запреты, которые при необходимости ограничивают или запрещают то или иное действие. Запреты рассматриваются в области семейного права, гражданского права, судебного права. Следует отметить, что закон предусматривает ограниченный набор запретов.

Теоретическая значимость исследования. Теоретические положения и выводы диссертации могут быть использованы в дальнейших исследованиях в области истории и права предков, изучения и обзора сасанидского права, системы управления, а также в преподавании истории таджикского народа, истории государства и государства. право, история государства и права.

Практическое значение исследования. Материалы научных исследований могут использоваться органами государственной власти в своей деятельности по совершенствованию законодательства. При этом материалы диссертационного исследования могут быть использованы в научных целях при проведении научных исследований, в учебном процессе в высших учебных заведениях, при разработке специальных курсов, семинаров.

Абробация результатов исследования. Диссертация обсуждалась на заседании кафедры социальных наук Дангаринского государственного университета и кафедры прав человека и сравнительного правоведения

юридического факультета ТНУ и рекомендована на защиту в диссертационном совете 6D. COA-002 при ТНУ.

Основные выводы и предложения автора отражены в 6 статьях в количестве 2,3 печатных листов, 5 из которых опубликованы в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Результаты исследования нашли свое практическое применение в учебном процессе. Результаты исследования также были представлены на конференциях различного уровня, в том числе: Предпосылки и факторы воявление Судебника а в сасанидский период. Материалы университетской научно-практической конференции профессоров, преподавателей, аспирантов и студентов, посвященной «20-летию национального единства» (17-22 апреля 2017 г.). - С. 144-151; Сасанидский Судебник как источник права. Материалы Республиканской конференции профессоров, преподавателей, аспирантов, магистрантов и студентов, посвященной 27-летию Государственной независимости Республики Таджикистан, 2018г. «Развитие туризма и народных промыслов» (27-30 апреля 2018 г.). - С. 68-74. Влияние многоженства на семейные отношения. Материалы Республиканской конференции профессоров, преподавателей, аспирантов, магистрантов и студентов, посвященной 27-летию Государственной независимости Республики Таджикистан, 2018 г. «Развитие туризма и народных промыслов» (27-30 апреля 2018 г.). - С. 186-189.

Личный вклад соискателя на соискание ученой степени. Вклад соискателя заключается в разработка способов реализации всех основных задач, решаемых в диссертации, играет решающую роль на всех этапах исследования и классификации конечных результатов, отраженных в научной работе в специализированных изданиях. Кроме того, личный вклад автора диссертации подтверждается уровнем научной новизны исследования, представленными на защиту научными тезисами, научными статьями, докладами на теоретических семинарах и научных конференциях. В то же время стиль написания, решения проблем и стиль диссертации отражают личный вклад автора.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, семи параграфов, заключения и библиографии.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается актуальность темы исследования, уровень подготовки, цели, задачи исследования, его методологическая основа, научные нововведения, теоретическая и практическая значимость результатов исследования и апробация результатов исследования, структура и объем диссертации.

В первой главе - **«Политико-правовые факторы происхождения Сасанидского Судебника»**, состоящей из двух параграфов, автор анали-

зирует политические факторы происхождения Судебника, правовые основы его разработки с использованием различных историко-правовых источников.

В первом параграфе первой главы - «Политические факторы происхождения Сасанидского Судебника» рассмтриваются политические факторы происхождения Судебника, в нём автор уделяет особое внимание политическому устройству, политическому и правовому положению государства Сасанидов и анализирует этот вопрос с использованием различных научных источников.

Отмечается, что при изучении и обзоре правовой системы сасанидского государства особое значение имеет «Сасанидский Судебник». В наше время это единственное наследие сасанидского периода, которое посвящено ряду юридических вопросов и дошло до нас. Такие сборники были разработаны как руководство для судебной деятельности.

Дела и судебные решения охватывают различные области права, такие как имущественные отношения; обязательства, социальные и административные формы; организация судебного разбирательства; оформление юридических документов. Изучая информацию в Судебнике, можно сделать полный анализ правовой системы Сасанидского государства.

Вопрос об истории написания Сасанидского Судебника вызвал споры среди исследователей, которые продолжаются и сегодня. Первая группа авторов подчеркивает, что Судебник была написана в IX веке. Вторая группа авторов отрицает эту позицию. Сасанидский Судебник представляет собой социальное и государственное устройство Сасанидов, нормы которого отражают административно-территориальное устройство царства. В тексте Судебника излагаются приказы царей Сасанидов, которые после краха династии Сасанидов не имели значения собирать и составлять их отдельно.

Чтобы определить политические факторы происхождения Судебника, необходимо проанализировать социально-экономические отношения и политическую историю государства Сасанидов во время написания данного сборника.

Поскольку Судебник включает в себя все вопросы, касающиеся рабства и подневольного состояния, следует отметить, что одним из важнейших факторов возникновения этого сборника является регулирование структуры рабства. То есть правовая база и другие существующие законы не полностью отражали эту проблему.

Территория государства Сасанидов была настолько велика, что ее еще называли империей. В конце III - начале IV века ряд провинций на востоке Империи были изгнаны из империи, но во время правления Шапура II власть в утерянных провинциях была восстановлена. Управление огром-

ной территорией империи требовало определенной системы правления. В связи с этим, конечно, для эффективного управления империей нужна была определенная правовая система, на которую Сасаниды обращали особое внимание. Согласно Судебнику о деятельности отдельных государственных органов, одной из причин его появления является обеспечение правовой системы новыми нормами, а также определение деятельности различных государственных органов, что должно повысить эффективность этих органов.

Изменения во внутренней и внешней политике империи Сасанидов потребовали совершенствования государственной правовой системы. В рамках внутренней политики недовольство населения, например, движение Маздакия, привело к смене власти и изменению ряда правовых норм. Мы считаем, что эти изменения и поправки содержит Судебник.

Во втором параграфе первой главы - **«Правовые основы разработки Сасанидского судебника»** анализируется правовая основа для написания юридического сборника. В современных условиях основные источники для изучения и обзора истории государства Сасанидов ограничены, и большинство источников до нас не дошло. Можно отметить, что после завоевания империи арабами большая часть надписей, книг и редких произведений былы уничтожены. Во всяком случае, до нас частично дошел ряд источников, на основании которых можно представить общее состояние сасанидского государства.

Анализ показывает, что в империи Сасанидов существовали различные правовые источники. Основным источником и правовой основой была Авеста. В этот период было внесено определенное количество дополнений, которые воплощены в «Маленьком Авесто». Нормы Авесты оказали значительное влияние на появление других юридических источников в различных стилях, таких как «Книга деяний Ардашера», «Книга правил», «Письмо Тансара» и другие.

Одним из источников, содержащих определенные нормы общественно-политического устройства, является «Тансарское письмо». Он был составлен в VI веке в стиле андарз, который был одним из самых распространенных стилей в период правления Сасанидов. Этот юридический источник был переведен на арабский язык в VIII веке историком Ибн аль-Мукафи, но до нас не дошел. Персидский историк Мухаммад ибн аль-Хасан ибн Исфандиар использовал арабский перевод в своем труде «История Табаристана» XIII века. Именно благодаря этой работе до нас дошло Тансарское письмо.

Существующая правовая база, в которой упоминаются их имена, широко использовалась при составления Судебника. Исходя из анализа текста Судебника, можно выделить две группы источников его составления. Пер-

вая группа источников - это традиционные правовые положения, закрепленные в юридических версиях Авесты, особенно в парфянских комментариях к этим версиям; Вторая группа источников - существующие юридические сборники, приказы царей, идеи и позиции известных юристов сасанидского периода.

На основании этого анализа можно отметить, что Авеста была источником закона периода Сасанидов. Кроме того, все судебные сборники, включая Сасанидских Судебник, были составлены с использованием этого юридического источника, то есть правовые нормы, установленные Авестой, включены в этот сборник.

Автор Судебника, опираясь на репутацию комментаторов, назвал около сорока известных комментаторов. В тексте неоднократно упоминаются такие известные юристы, как Мороспанд, Бахром, Озодмард, Сиявахш, Мохир, Мохвандон, Джомосп и другие, и от их имени предлагается правильный и справедливый порядок решения юридических вопросов. В Судебнике есть случаи, когда один комментатор или юрист полагается на мнение другого юриста, который ранее разъяснял вопрос. Кроме того, второй юрист полагался на третью сторону для решения конкретной проблемы, что позволило определить хронологическую последовательность ряда комментариев.

В Судебнике широко используются существующие правовые сборники, которые упоминаются в Судебнике. Исходя из анализа текста Судебника, можно выделить две группы источников его составления: традиционные правовые нормы; существующие юридические сборники, королевские указы, мнения и позиции известных юристов.

Во второй главе - **«Классификация правовых норм Сасанидского Судебника»** анализируется нормы гражданского права, нормы семейного права и судебного права.

В первом параграфе второй главы - **«Нормы гражданских прав»** анализируется проблема прав разных слоев общества. Нормы гражданского права, действовавшие на этом этапе, обычно закреплялись в обычном праве и частично в Судебнке. Действующий закон установил ряд правил, регулирующих государственную, церковную, частную и феодальную собственность. Согласно сасанидским источникам, суверенитет и независимость народа зависели не только от его состояния свободы, но и от его семейного статуса, возраста и даже религиозной принадлежности.

Анализ научных источников показывает, что в этот период определенные люди имели юридические привилегии. Например, А.Г. Холикзода отмечает, что с установлением верховенства закона защита интересов народа как неотъемлемая часть нормативного регулирования искалась как способ официального признания. Во времена становления

цивилизаций умными людьми считались личности с определенными привилегиями.

Вопросы прав собственности и имущественных прав: отношение субъекта к вещам породило два типа прав:

- право вещей: право собственности, которое устанавливает неограниченное управление вещами;

- личные и имущественные права, которые создают право требования: ограниченные права на вещи, которые не принадлежат человеку.

Судебник гласит, что право собственности имеет следующие формы: частная собственность, семейная собственность, публичная собственность и общественная собственность. Также устанавливаются основания приобретения имущественных и иных прав на вещи: а) наследование; б) переход права собственности к другим лицам на законных основаниях (уступка, отказ); в) на основании различных сделок, например договора аренды; г) на публично-правовой основе, например, приобретение земельного участка, принадлежащего казне, для обслуживания государства.

Судебник широко отражает вопросы семейной (коллективной) собственности и наследования в соответствии с законом. Наследование включает такие вопросы, как обеспечение наследства (сутур), передача имущества главы семьи, имущественных прав и обязанностей, а также определение наследников.

Проблема семейной собственности рассматривается в трех основных аспектах:

- право главы семьи распоряжаться имуществом по своему усмотрению, пока он еще жив;

- смерть главы семьи и вопрос о переходе в результате открытия наследства;

- нормы наследования в семье («наследственное право»).

В древнем праве таджиков, как и в других правовых системах, правоспособность человека начиналась с рождения и сохранялась до смерти. Во время беременности матери будущий ребёнок имел потенциальные законные права и приобретал реальные права только после рождения. Закон предусматривал передачу имущества, страхование, а также определение доли в наследстве, которое осуществлялся при рождении.

Право на собственность позволяло владельцу не только эксплуатировать раба и присваивать результаты его труда, но и относиться к личности раба как к вещам. Раба можно было продать и подарить. В этом случае хозяин мог продать раба полностью или частично.

Судебник гласит, что продажа раба передавлась по наследству, также раба можно было использовать в качестве залога для ипотеки. Таким обра-

зом, право собственности позволяло владельцу вернуть раба, похищенного другим лицом, в соответствии с законом и в правовой форме, то есть посредством требования о повторном признании и отзыве.

В этот период существовал принцип, что все вещи, приобретенные рабом в период рабства, принадлежали владельцу, и этот принцип применялся в течение всего периода рабства. Однако в некоторых случаях этот принцип, похоже, был отвергнут. В этом случае раб выступал собственником вещи, которую ему подарил собственник. Но, в любом случае, независимо от того, была ли вещь подарена рабу, раб и эти вещи принадлежали хозяину.

В сасанидский период нормы гражданского права достигли определенного уровня развития. В этот период в рамках норм гражданского права представителям зороастрийской религии были предоставлены определенные привилегии. Те же считались правомочными членами зороастрийской религиозной общины, которые достигли совершеннолетия и не находились под чьей-либо защитой.

Права и обязанности человека определяются принадлежностью к сельской или городской общине, а также к религиозной общине. Принадлежность к общине гарантировалась человеку его членством в семье или агнатной группе, принадлежавшей к этой общине.

Во втором параграфе второй главы - **«Нормы семейного права»** анализируются вопросы семейного права, семейного имущественного права, брака, усыновления, различных видов брака, существовавших в правовой системе Соснийского государства.

Источников о развитии семейных отношений до исламского периода у персидского и таджикского народов немного, так как многие научные достижения, книги и рукописи были уничтожены арабским вторжением в 636 году. Поэтому основными источниками этого периода являются археологические раскопки в Египте, Вавилоне и других территориях, которые были частью жизни империи Ахеменидов. Кроме того, принципы и элементы семейного права отражены в доисламских памятниках, исторических источниках, а также в ряде традиций и обычаев предков, сохранившихся до наших дней.

До Сасанидов низшая ячейка персидского общества стала семьей. Разделились большие и малые семьи. Расширенная семья была семьей неразделенных братьев. Основными показателями, определяющими характеристики семьи, были родство, общее поклонение, ритуалы поклонения, экономическая общность, а также совместное производство и потребление.

В юридических отношениях семья представляет собой группу родственников, которые связаны друг с другом властью и отношениями и воз-

главляются главой семьи, и такие отношения влияют на личность и собственность. Таким образом, можно отметить, что семья была низшей общественной организацией, внутри которой существовала строгая система прав и обязанностей ее членов.

За исключением религиозных и этических представлений, невозможно полностью понять институт семейной собственности, характер отношений между членами семьи, нормы наследования. В целом анализ показывает, что ни одна из отраслей права и его институтов не была свободна от влияния религиозных и этических идей, поскольку сам закон считался системой норм в древнем и средневековом обществе как часть религиозной этики.

В процессе рассмотрения форм брака в Иране как целостной системы, обязательных отношений и других социальных и правовых институтов, есть много случаев, которые отражают роль и статус религиозных и этических идей. Ярким примером является брак Стуриана, полностью основанный на религиозных представлениях.

Семейные отношения строились на брака и порядка, что являлось важной проблемой при определении состояния семейных правоотношений - взаимоотношений супругов, родителей и детей, наследования. После замужества жена попала в полную зависимость от мужа и даже разорвала связи с семьей. Исключение составляли женщины из высшего сословия, которые были относительно независимы, владели определенной собственностью, участвовали в экономической деятельности и могли продавать, обменивать, сдавать в аренду или отдавать свою собственность. Женщины из высшего сословия имели возможность работать и зарабатывать на жизнь, что обеспечивало их экономическую независимость. Однако женщины не смогли присутствовать при подписании контрактов. С другой стороны, они могли подписать контракт, потому что у них была собственная печать.

Закон регулирует вопросы супружеских и семейных отношений - формы брака, общее имущество супругов, вопросы наследования супругов друг другу, правового статуса детей, опеки и попечительства, усыновления и их правового статуса. Поскольку существовали разные типы браков, и многие аспекты семейных отношений определялись соответствующим образом, их понимание вызывает определенные трудности и сложности.

В третьем параграфе второй главы - «**Судебные нормы Судебника**» анализируется судебная власть и судебная система. Судебная власть и судебная системаимели особый статус в древние времена таджикско-персидского народа. Формирование и эволюция особой судебной власти таджикского народа, от недр истории государства Пещдади до Каянинов и Ахеменидов, по-разному воспеваются во многих древних и средневековых книгах и источниках.

В сасанидский период судебная система была хорошо развита, и были разработаны различные правовые сборники в качестве руководящих указаний для судей по улучшению и расширению функционирования судов и судей. В истории государства Сасанидов в судебной системе было два типа судей - судьи низшего ранга и судьи высокого ранга. Судебный процесс по своему характеру делился на те, которые рассматривались судьями низшей инстанции, и те, которые рассматривались судьями более высокой инстанции. Следует отметить, что высокопоставленные судьи, кроме того, имели право на подачу апелляции и участвовали в повторном рассмотрении дела. Суды более высокого статуса по существу действовали как административные суды наряду с королевскими судами и Апелляционным судом. Суды состояли из секретарей и следователей.

Был судебный сбор, все расходы по оформлению документов взяли на себя стороны. Окончательная сумма судебного сбора и стоимость подготовки документов были установлены в размере 95 дирхамов. Следует отметить, что при рассмотрении вопросов судьи руководствовались рядом документов: положениями Закона; письма первосвященников; судебные дела, то есть судебные дела и образцы документов.

Зороастрийцы обращались за помощью к богам и ангелам в отправлении правосудия в случаях, когда не было свидетелей и не было возможности доказать вину подозреваемого, потому что они, как всевидящие и всезнающие, знали, кто виноват, а кто невиновен. Поэтому, чтобы не допустить вины наказания невиновных и не допустить нарушения зороастрийского закона, вина подозреваемого доказывалась с использованием элементов природы. Такой порядок (т.е. божественное повеление) не был изобретен зороастрийцами, но унаследован от их предков.

Процесс принятия решений был в значительной степени прерогативой светских судей, проводился в специализированных судах и действовал во всех городах и административных центрах. Следует отметить, что сеть таких учреждений расширилась в результате судебной реформы Хусрова и Анушервона.

В соответствии с законом, организация суда, общие принципы судебного разбирательства, позиции судей, форма и процедура судебного разбирательства, подготовка и проведение судебного разбирательства, судебные документы, правоспособность и представительство в суде, процедура для подачи апелляции.

В судебной системе было две категории судей - старшие и младшие судьи, чьи иски рассматривались младшим или старшим судьей, в зависимости от их характера. Кроме того, старшие судьи выступали в качестве судей апелляционной инстанции при повторном рассмотрении дела.

Наряду со светским судом в сасанидский период существовал также религиозный суд Магупатов, который был частью общей системы судо-

производства. Закон отражает деятельность как светских, так и религиозных судов.

Анализ положений Судебника, наряду с ознакомлением с сутью общепринятых правовых норм таджикского народа, позволяет читателю узнать о содержании верховенства права в древности, природе права, о том, как регулировать правовые нормы. отношения, правовая охрана ценностей и отношений. Знакомиться с порядком ведения судебного разбирательства.

В третьей главе - **«Правовая природа правовых норм Сасанидского Судебника»** посвящена изучению и научному анализу прав разрешающего, обязательного и запрещающего.

В первом разделе третьей главы **«Правовые нормы полномочия»** анализируется природа правовых норм и их влияние. Один из наиболее важных вопросов, который необходимо решить в любой правовой системе, - это природа правовых норм и то, как они влияют на них. Среди этих качественных правовых норм значительное место занимают правовые нормы полномочия. Закон частично устанавливает состав местной администрации, а также полномочия и ответственность должностных лиц, а среди норм, регулирующих эту группу правоотношений, есть много законодательных норм.

Части его посвящены различным аспектам юридических полномочий судей и должностных лиц, которые отвечали за государственные и королевские земли, полномочиям входить в казну, собственности культовых сооружений и переводу средств и доходов в его казну. Следует отметить, что большинство структур, существовавших в центре, были локально дублированы. У губернаторов были свои министры и придворные. Местное самоуправление было разделено на религиозную, финансовую, военную и судебную ветви.

Различные слои населения подчиняются и следуют фетвам и изречениям мубаданов, поскольку они разрешают и управляют способом выполнения религиозных ценностей и приказов. То есть все существующие религиозные вопросы были классифицированы с использованием зороастрийских ценностей и элементов. В этом отношении именно мусульмане сыграли значительную роль в классификации религиозных ценностей, и различные слои подчинялись этим классификациям и следовали им.

Право наследника совершать вар и совершать религиозные обряды в вар и читать священные стихи, писать, записывать документы, касающиеся вар, а также выполнять любое управление, назначенное ему судьей в этом случае. Власть омана и хозяев состоит в том, чтобы сохранять вещи или вещи, которые люди получают от людей, требовать от них ответственности перед своими владельцами, когда это необходимо, и всякий раз, когда им приказывает более высокая власть продать их, они должны это сде-

лать. добросовестно выполнять или в момент выдачи необходимо обратить внимание на возвращение первоначального владельца.

Требования казначейства об уплате налогов, а также его действия, такие как конфискация земельного участка, могли стать предметом гражданского иска и предметом судебного иска. В этом случае истец является физическим лицом и несет ответственность за казначейство, которое представляет амаркар.

Анализ текста Судебника показывает, что статистик уполномочен определять стоимость имущества, его передачу, различные вопросы обмена собственности, а в случае возникновения таких противоречий регулирует и разрешает их. Отмечается, что в случае возникновения претензии к собственности, статистика ее устраняет, взыскивает со сторон определенный штраф. Следовательно, статистикам необходимо иметь полные навыки бухгалтерского учета.

Во втором параграфе третьей главы - **«Правовые нормы должника»** рассматривается вопрос об обязательстве в соответствии с положениями Судебника. В период правления Сасанидов право должника развивалось как неотъемлемая часть личных прав, что мы видим в тексте Судебника. Основными особенностями прав должника являются разработка форм заключения договора и регистрации обязательств, их письменное оформление, внешний вид договорного документа; различные средства обеспечения исполнения контракта; обеспечивала судебную защиту сторон договора.

Следует отметить, что на основе развития экономической и социальной жизни расширилась и сфера использования прав обязательства. Тексты Судебника позволяют четко определить объем прав должника в период правления Сасанидов.

В сасанидский период было введено письменное соглашение, которое в основном использовалось в соглашениях о недвижимости, кредитовании и сделках учредителя, и в этом отношении положение устного соглашения было сужено. Однако это не означало, что в этот период полностью отказались от устного контракта. Хотя положение устного договора было ограниченным, он использовался в коммерческих сделках и при обмене движимого имущества. Следует отметить, что устная форма договора использовалась еще в процессе подготовки письменного договора и реализовывалась до него. Устные договоренности также соблюдаются в текстах Закона. Анализ показывает, что письменные контракты привели к разработке различных типов точных контрактных документов и использовались в различных областях.

Анализ Судебника и других исторических источников показывает, что в случае неисполнения контракта сторонам контракта предусмотрена компенсация или штраф. Размер компенсации был определен на

основании ущерба или убытков, причиненных неисполнением договора. Партия не выполнила договор и дополнительно выплатила компенсацию в казну короля. Кроме того, в случае нарушения договора одной из сторон договора использовалась компенсация. Следует отметить, что компенсация была включена в контрактный документ, что позволяло сторонам обращаться в соответствующий суд или учреждение в случае неисполнения. С другой стороны, само предоставление компенсации было гарантией ее выполнения.

Судебник предусматривает определенные формы гарантирования кредитного договора: ипотека заемщиком; гарантия; увеличение процентов в случае несвоевременной выплаты кредита; наличие компенсации; удовлетворение кредитора имуществом заемщика, равное сумме кредита, выбранной самим кредитором.

Судебник предусматривает определенные формы гарантирования кредитного договора: ипотека заемщиком; гарантия; увеличение процентов в случае несвоевременной выплаты кредита; наличие компенсации; удовлетворение кредитора имуществом заемщика, равное сумме кредита, выбранной самим кредитором.

Правоспособность сторон - необходимое и обязательное условие заключения договоров. Для лиц с ограниченными возможностями кредитный договор заключался только в присутствии опекуна. Юридические лица также могут выступать в качестве кредиторов.

В третьем параграфе третьей главы - **«Запрещающие правовые нормы»** анализируются рассматриваемые в Судебнике вопросы запрещающих норм. Один из важнейших вопросов, характерных для всех правовых систем, - запретительные правовые нормы. Эти типы норм и их правовая основа обычно проявляются в правоотношениях уголовного и уголовного характера. В рамках запретительных правовых норм запрещается совершение определенного действия, а в случае его исполнения предусмотрено определенное наказание. Следует отметить, что такие нормы действуют также в рамках норм гражданского, семейного и судебного права.

В рамках семейного права применен ряд запретительных правовых норм. Существующие юридические барьеры для вступления в брак не позволяли аристократической молодежи жениться на обычных девушках. Брак свободной женщины с рабыней был расторгнут по просьбе родственников.

Анализ текста Судебника показывает, что женщина не может выступать в качестве свидетеля. То есть женщине запрещено давать отдельно показания. Она может давать показания только в присутствии своего мужа или опекуна на суде.

Запрещенные права более распространены, чем рабство. Угнетение или преследование рабов запрещено законом, например, в пункте 3 главы 4 говорится, что рабыню (горничную) нельзя избивать, оскорблять или преследовать. Собственник или хозяин, совершивший такое деяние, подлежит наказанию, и его действие считается преступлением.

Сасанидский Судебник содержал различные запреты, которые при необходимости ограничивали или запрещали то или иное действие, и эти запреты были эффективным средством открытия истины и справедливости в регулировании правоотношений. Запреты рассматриваются в области уголовного права, семейного права, гражданского права и судебного права. Особенностью Закона является то, что нормы запрета используются в регулировании общественных отношений очень мягко и логично, наличие которых является не ограничением прав, а свидетельством справедливости системы и структуры установленые нашими предками.

Заключение. В истории таджикско-персидского народа имеется множество источников по общественной жизни и искусству Сасанидского периода, имеется множество публикаций археологических и эпиграфических материалов. Однако воплощение права и правовых институтов, структур и общественных институтов изучалось поверхностно из-за отсутствия необходимых источников и языкового выражения существующих источников **[2-М].**

В рамках настоящего исследовании исследуются правовые аспекты Сасанидского периода на основе фактов и отдельных текстов «Сасанидского Судебника». «Сасанидский Судебник» представляет собой сборник правовых норм, составленный Фаррухмардом, сыном Бахрома, современником Хусрава II Парвиза, и является юридическим руководством и сборником документов более ранних периодов. Это сборник была составлена примерно в 620 году нашей эры. Хотя он не признан нормой кодекса, он содержит сборник правовых явлений, посвященных различным областям и юридическим институтам. Его основная предназначение заключалась в руководстве судьям в и их повседневной деятельности**[1-М].**

Социальные институты, характерные для парфянского периода, также с некоторыми изменениями функционировали в период Сасанидов. С правовой точки зрения все население было разделено на две группы: полноправные члены сообществ и лица с низким уровнем правосубъекности, включая рабов. Наряду с этим разделением существовала духовенство, воины и другие свободные люди, такие как земледельцы, ремесленники и торговцы.

Парфянские надписи выступают основными историческими источниками изучения государства Сасанидов. Анализ показывает, что ряд надписей был составлен по приказу Сасанидских царей, например,

Ардашер I, Шапур I, и написан на двух языках - парфянском и греческом. Кроме того, до наших дней сохранились парфянские надписи, принадлежащие великим правителям государства и аристократии **[4-М].**

Основной причиной составление Сасанидского Судебника является невозможности дальнейшего применения ряда положений Авесты и других правовых сборников из-за их несовместимости с новыми появившимся отношениями. По содержанию нормы Сасанидского Судебника охватывают вопросы семейных отношений, форм брака, применения различных видов договоров, вопросы наследования и опеки, преступления и наказания **[2-М].**

Анализ показывает, что существовали различные источники права на территории Сасанидской империи. Источником и правовой основой являлись Авеста и другие источники. В последующие периоды в Авесте были внесены ряд поправок, которые нашли отражение в «Малом Авесте». Нормы Авесты оказали значительное влияние на появление других юридических источников, которые формировались в разных стилях, таких как «Книга деяний Ардашера», «Книга о правления», «Письмо Тансара» и т. д. которые появились под сильным влиянием Вандидода **[6 -М].**

Одним из источников, содержащих определенные нормы общественно-политического устройства, является «Тансарское письмо». Примерно в 6 веке он был составлен в стиле наставления, который в период Сасанидов являлся одним из самых распространенных стилей. Авеста выступает как основным источником зороастризма и первоисточник для формирования Сасанидского Судебника **[5-М].**

Рекомендации по практическому применению результатов

В соответствии с Судебником определены организация суда, общие принципы судебного разбирательства, судебные чины, формы и процедуры судебного разбирательства, подготовка и проведение судебного разбирательства, судебные документы, правоспособность и представительство в суде, порядок подачи обращение.

В судебной системе действоваль две категории судей - старшие и младшие судьи, и иски, в зависимости от их характера и важности рассматривались младшим или старшим судьей. Кроме того, старшие судьи выступали в качестве судей апелляционной инстанции при повторном рассмотрении дела **[4-М].**

Одним из наиболее важных вопросов, которые необходимо учитывать в любой правовой системе, является вопрос о правовых нормах полномочии. Эта группа норм более ярко проявилась в

организации государственной власти в центре и в регионах, организации судебной деятельности. Судебник частично устанавливает состав местного самоуправления, а также полномочия и обязанности должностных лиц. Его части посвящены различным аспектам юридических полномочий судей и должностных лиц, включая государственные и королевские земли, вход в казну, собственность мест культа и вход в ее казну. Следует отметить, что большинство структур, существовавших в центре, были локально дублированы. У губернаторов были свои министры и придворные. Местное самоуправление делилось на религиозное, финансовое, военное и судебное **[6-М].**

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА

Научные статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Ходжиев М.С. Правовые и социально-экономические аспекты многоженства в советском и постсоветском Таджикистане [Текст] / М.С. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. - № 2/7. - С. 255–259.

[2-М]. Ходжиев М.С. Нормы семейного права в Сасанидском Судебнике [Текст] / М.С. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2018. - № 10. - С. 222–226.

[3-М]. Ходжиев М.С. Особенности правовых норм в Сасанидском Судебнике [Текст] / М.С. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2019. - №4. - С. 201-204.

[4-М]. Ходжиев М.С. Сасанидский Субедник как историко-правовой источник [Текст] / М.С. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2020. - №9. - С. 203–208.

[5-М]. Ходжиев, М.С. Условия заключения брака в древнем Месопотамии (историко-правовое исследование) [Текст] / М.С. Ходжиев // Академия наук Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. - № 4 (28). - С. 40-44.

Научные статьи, опубликованные в периодических изданиях:

[6-М]. Ходжиев М.С. Влияние многоженства на семейные отношения [Текст] / М.С. Ходжиев // Материалы Республиканской научно-практической конференции профессоров, преподавателей, аспирантов, магистрантов и студентов, посвященной 27-летию Государственной независимости Республики Таджикистан (Дангаринский государственный университет, 27-30 апреля 2018 г.). - Дангара, 2018. - С. 181-186.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Ҳоҷиев Муҳиддин Соҳибқулович дар мавзӯи "Қонунномаи Сосониён ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ"

Калидвожаҳо: *Қонунномаи Сосониён, ҳуқуқи шахс, сохтори ҷамъиятӣ, ҳуқуқи молумулкии оилавӣ, ҳуқуқи меросгирӣ, ҳуқуқи уҳдадоркунанда, мурофиаи судӣ, даврai авестоӣ, ҳуқуқи граждании, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи судӣ, ҳуқуқи уҳдадоркунанда, ҳуқуқи манъкунанда, муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии, масъалаи муносибатҳои оилавӣ, шаклҳои никоҳ, мерос ва меросгирӣ, парасторӣ, ҷиноятқорӣ, принсипҳои умумии муҳокимаи судӣ, қарорҳои судӣ.*

Дар афтореферат муҳимияти мавзӯи таҳқиқот, аҳамияти илмию назариявии таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот нишон дода шуддаст. Диссертант дар асоси баррасии замина ва сарчашмаҳои ҳуқуқии пайдоиши Қонунномаи Сосониён, вазъияти ҳуқуқии давраи ҳукмронии Сосониёнро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Диссертант бо муайян намудани муҳимияти омӯзиши мавзӯи диссертатсионӣ, инчунин ба ҷой доштани як қатор ҷанбаҳо ишора намудааст, ки аз сатҳи нокифояи омӯзиши низоми ҳуқуқии давраи ҳукмронии Сосониён, аз он ҷумла Қонунномаи Сосониён алоқаманд мебошанд.

Дар автореферат қайд карда шудааст, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ, дар асоси маълумотҳои Қонунномаи Сосониён ва таҳқиқотҳои муаллифони мухталиф, меъёрҳои ҳуқуқии Қонунномаро ба як низоми муайян даровarda, масъалаҳои ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи судӣ, ҳуқуқи ваколатдоркунанда, ҳуқуқи уҳдадоркунанда ва ҳуқуқи манъкунандаро дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Диссертант қайд менамояд, ки омӯзиш ва баррасии Қонунномаи Сосониён имконият медиҳад, ки ба ҷанбаҳои мухталифи давлатдории Сосониён аз нуқтаи назари ҳуқуқи равшанӣ андохта шавад. Дар воқеъ, Қонуннома ва усулҳои ҳуқуқии он аз назари илми таърихи ҳуқуқ равшангари бузургии ниёгони мардуми тоҷику форс дар масири таърих аст.

Дар қисмати хулосавии кор диссертант бо такя ба таҳқиқоти анҷомидаи худ қайд менамояд, ки роҳу воситаҳои танзим ва ҳалли масъалаҳои нозуки ҳуқуқӣ, ошкор намудани ҳақиқат дар парвандаҳои мубрами оиладорӣ, баҳсу мунозираҳои молумулкӣ, зиддияту мухолифатҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон, тарзи гузаронидани мурофиаи судӣ, эҳтироми нақш ва мақоми додгоҳ, ки дар Қонуннома баён гардидаанд, худ шаҳодати фарҳанги ҳуқуқии рушдкарда ва низоми идоракунии устувори мардуми тоҷику форс мебошад.

АННОТАЦИЯ
на диссертацию Ходжиева Мухиддина Сохибкуловича на тему «Сасанидский Судебник как правовой источник: историко-правовое исследование»

Ключевые слова: *Сасанидский Судебник, индивидуальное право, социальная структура, семейное право собственности, наследственное право, обязательное право, судебный процесс, авестийский период, гражданское право, семейное право, судебное право, обязательственное право, запретительное право, социальное право, общественные отношения, семейные отношения, формы брака, наследство и наследование, опека, преступление, общие принципы судопроизводства, судебные решения.*

В автореферате подчеркнута важность темы исследования, научная и теоретическая значимость исследования, цели и задачи исследования. Диссертант на основе рассмотрение предпосылки и правовые источники появления Сасанидского Судебника, исследует правовую ситуация сасанидского периода.

Диссертант подчеркивает важность изучения темы диссертации, а также показывает на наличие некоторых аспектов, связанных с недостаточным уровнем изученности правовой системы сасанидского периода, в том числе Сасанидского Судебника.

В автореферате отмечается, что в диссертационном исследовании на основе данных Сасанидского Судебника и исследований различных авторов систематизированы правовые нормы Судебника, изучены и проанализированы поотдельности вопросы гражданского права, семейного права, судебного права, обязательственного право, запретительного право.

Диссертант отмечает что изучение и рассмотрение Сасанидсеого Судебника дает возможность пролить свет на различные аспекты сасанидской государственности с точки зрения права. Фактически, Сасанидский Судебник и ее правовые методы с точки зрения истории права освещают величие предков таджикско-персидского народа.

В заключительной части диссертации, автор, ссилаясь на свое исследования, отмечает, что способы и средства регулирования и разрешения правовых вопросов, выявления правды в семейных делах, имущественных спорах, социальных противоречиях, защита прав человека, поведение судебных разбирательств, уважения роли и статуса судов, закрепленные в Конституции, сами по себе являются свидетельством развитой правовой культуры и системы устойчивого управления таджикско-персидского народа.

ANNOTATION
for the dissertation of Khodzhiev Mukhiddin Sokhibkulovich on the topic "The Sassanian Code of law as a legal source: historical and legal research"

Keywords: *Sassanian Code of Law, individual law, social structure, family property law, inheritance law, compulsory law, litigation, Avestan period, civil law, family law, judicial law, obligation law, prohibitive law, social law, social relations, family relations, forms of marriage, inheritance and inheritance, guardianship, crime, general principles of legal proceedings, court decisions.*

The author's abstract emphasizes the importance of the research topic, the scientific and theoretical significance of the research, the goals and objectives of the research. The dissertation on the basis of consideration of the background and legal sources of the appearance of the Sassanid Code of Law, examines the legal situation of the Sassanian period.

The dissertation student emphasizes the importance of studying the topic of the dissertation, and also shows the presence of some aspects associated with an insufficient level of knowledge of the legal system of the Sassanid period, including the Sassanid Code of Law.

The author's abstract notes that the dissertation research, based on data from the Sassanid Code of Law and research by various authors, systematized the legal norms of the Code of Law, studied and analyzed separately the issues of civil law, family law, judicial law, law of obligations, and restraining law.

The dissertationist notes that the study and consideration of the Sassanid Code of Law makes it possible to shed light on various aspects of Sasanian statehood from the point of view of law. In fact, the Sassanid Code of Laws and its legal methods from the point of view of the history of law illuminate the greatness of the ancestors of the Tajik-Persian people.

In the final part of the dissertation, the author, relying on his research, notes that the methods and means of regulating and resolving legal issues, revealing the truth in family matters, property disputes, social contradictions, protecting human rights, conducting legal proceedings, respecting the role and status of courts, enshrined in the Constitution, in themselves, are evidence of a developed legal culture and a system of sustainable governance of the Tajik-Persian people.

Ба чоп 05.06.2021 иҷозат дода шуд. Андозаи 60x84 1/16.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ҷузъи чопии шартӣ 3,0.
Теъдоди нашр 100 нусха. Супориши № 160.

ҶДММ “ЭР-граф”.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com